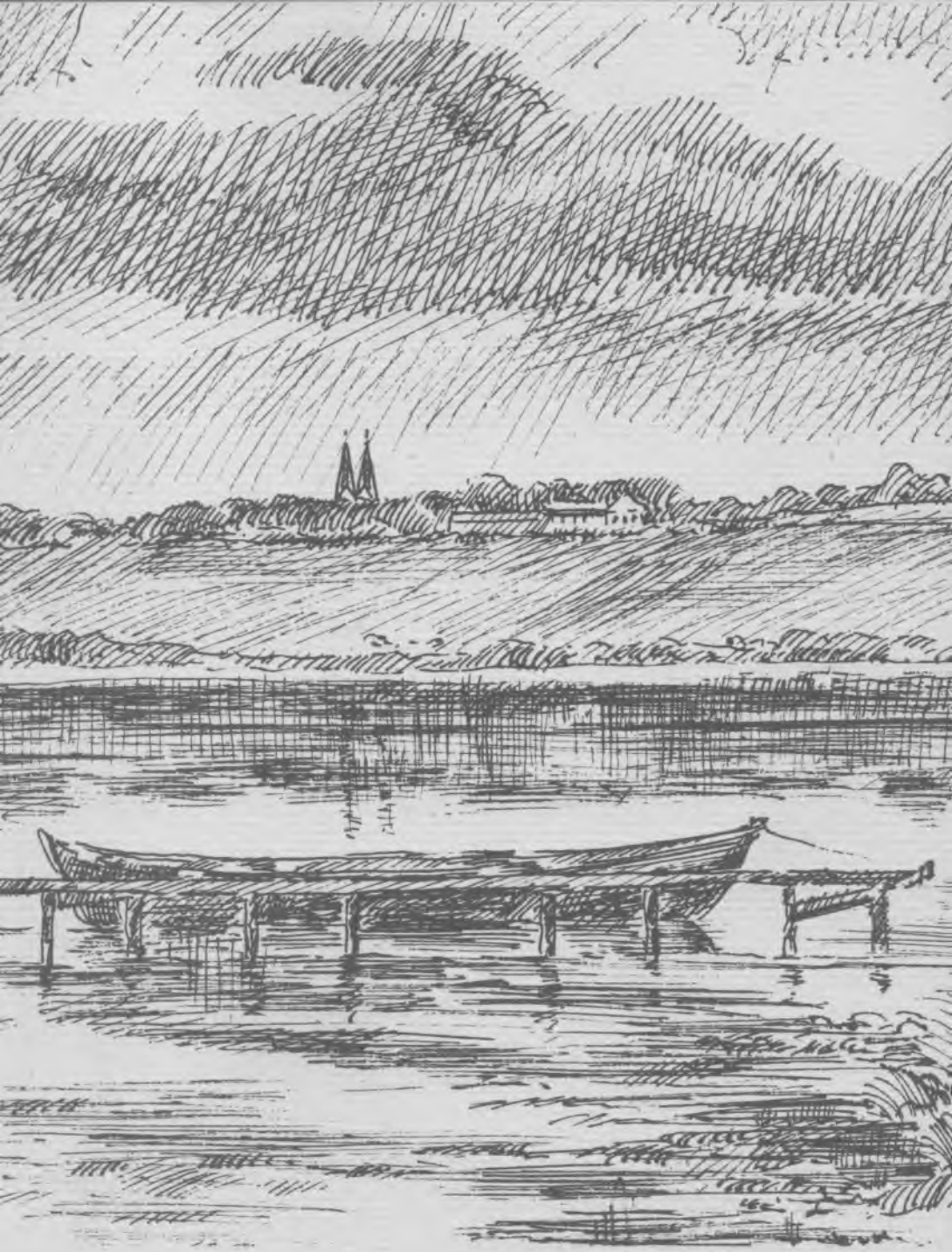

BROAGERLAND XII

Tryk: Ihle grafisk produktion, Broager

Tidligere udgivet:

BROAGERLAND	(oplag 1000 stk.)	1981	udsolgt
BROAGERLAND II	(oplag 800 stk.)	1982	udsolgt
BROAGERLAND III	(oplag 800 stk.)	1984	
BROAGERLAND IV	(oplag 600 stk.)	1986	udsolgt
BROAGERLAND V	(oplag 600 stk.)	1988	
BROAGERLAND VI	(oplag 600 stk.)	1990	udsolgt
BROAGERLAND VII	(oplag 450 stk.)	1992	udsolgt
BROAGERLAND VIII	(oplag 500 stk.)	1994	
BROAGERLAND IX	(oplag 450 stk.)	1996	
BROAGERLAND X	(oplag 400 stk.)	1998	udsolgt
BROAGERLAND XI	(oplag 400 stk.)	2000	udsolgt

BROAGERLAND XII

Udgivet af
LOKALHISTORISK FORENING FOR BROAGERLAND
2002

ISSN 0909-3451 • ISBN 87-988089-1-5

INDHOLDSFORTEGNELSE

Forord ..... side 5

Fra bestyrelsen ..... side 7

En stranding ved Skeldekobbel ..... side 9
Arne Duus

Broager Husmoderforening ..... side 15
Ingeborg Caspersen

Neuengamme ..... side 21
H.P. Sørensen

Træk af Broager FDF's historie ..... side 33
H. Christensen og H.D.Pedersen

Det var ikke røvere og soldater ..... side 50
Esben Høilund-Carlsen

Et julebrev ..... side 62
Peter A. Petersen

Grænsevagt på Broagerland i vinteren 1946-47 ..... side 68
Jørn Thun Christiansen.

Dilettantopførelser i Broager under fremmedherredømmet ..... side 71
Nedskrevet af gdr. Andreas Thomsen, Skodsbøl i november 1948.

En fremmed fugl ..... side 77
Helene Lausen

En stout kvinde ..... side 82
Jørgen Thomsen

Kroer på Broagerland ..... side 81
Peter A. Petersen

Set og sket ..... side 85
Karin Jonasson.

FORORD

I rækken af bøger om Broagerlands historie er bind 12 klar, udgivet af Lokalhistorisk Forening for Broagerland.

Det er en fornøjelse at bringe en ny bog ud på det lokalhistoriske marked, hvor forventningerne er store og de kritiske briller pudsede. Bogen rummer en række mindre artikler, hovedsageligt fra sidste århundrede, og fra de fleste artikler kan man finde en pointe og stof til eftertanke. Hvor har dog meget forandret sig her på Broagerland, det vil man undrende kunne konkludere.

Samlere af Broagerland bøgerne er vores trofaste kunder, tak for det. Uden deres fortsatte interesse er det ikke muligt at udgive denne perlerække af lokalhistoriske artikler. Vi har også tro på, at bøgerne finder plads i bogreolen som velkomne gaver rundt om i landet, hvor gamle Brouelandsbørn nu end har slået sig ned. Endeligt er det gået op for mange tilflyttere at bøgerne er en værdifuld og spændende vej til at forstå den egn og den by, man har valgt at bo i.

En stor tak til alle bidragyderne.

Rigtig god fornøjelse i selskab med BROAGERLAND XII.

Bogudvalget.

FRA BESTYRELSEN

Nuværende bestyrelse for Lokalhistorisk Forening for Broagerland

Christian Frederiksen	Brunsnæs	formand
Carl Jørgen Bock	Skeldegård	næstformand
Christian Anker-Møller	Broager	kasserer
Hans Andresen	Broager	sekretær
Bent Gundesen	Egernsund	
Helga Ihle Simonsen	Broager	
Hans Jessen	Broager	

Suppleanter:

Anne Marie Mortensen	Broager	
Hans Valdemar Moldt	Egernsund	

Revisorer:

Bente Kaarsgaard	Kruså	
Jytte Larsen	Egernsund	

Bogudvalget:

Peter A. Petersen	Mølmark	formand/ansvarshavende
Jørgen Thomsen	Skodsbøl	
Helga Ihle Simonsen	Broager	
Hans Jessen	Broager	
Hans Valdemar Moldt	Egernsund	
Bente Kaasgaard	Kruså	

Styrelsen for arkivet:

Chresten Krogh	Broager	arkivleder
Preben Møller	Egernsund	formand
Anne Marie Mortensen	Broager	
Bent Gundesen	Egernsund	
Hans Andresen	Broager	

Arkivmedarbejdere:

Karin Jonasson	Broager	kasserer
Randi Demuth	Broager	
Chresten Krogh	Broager	
Anne Marie Mortensen	Broager	

LOKALARKIVET FOR BROAGERLAND

Arkivet findes i kælderen til Storegade 33.
Åbent hver tirsdag kl. 15.00 - 17.00

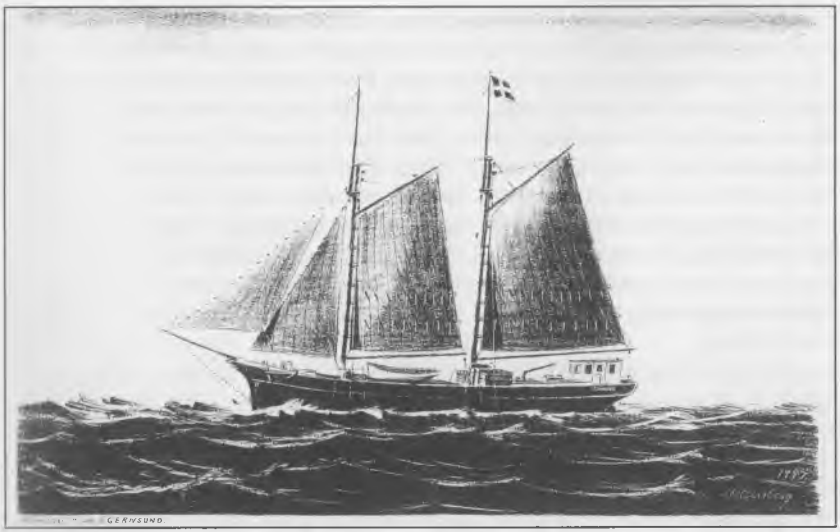

Romanus, som den tog sig ud i 1947. *Kultegning af O. Stoltenberg*

„M/S Romanus“ - En stranding ved Skeldekobbel 1952

Af Arne Duus, Odense

I timen omkring midnat, tirsdag den 25. marts 1952 blev beboerne i skovløberhuset i Skeldekobbel vækket af et par forkomne skibbrudne, der drivvåde af snesjap og havvand bankede på husets døre og vinduer. Udenfor stod fragtskipper Aage Christensens kone, Henriette Christensen og skibsdreng Hardy Hansen, begge fra Svendborg. Kort tid inden var de grundstødt ved kysten omkring hundrede meter derfra med motorskonnerten Romanus af Søby, undervejs fra Flensborg til Fåborg med en ladning koks. Skipper selv var i første omgang blevet ombord.

Vores familie boede i nabohuset ikke langt derfra. Min far og bedstefar - Kedde og Christian Duus - var begge fiskere og havde deres båd og anløbsbro på stort set samme sted, som Romanus var strandet. De blev derfor også vækket for om muligt at bistå med bjergningen af personlige ejendele, skibsmateriel og lignende. Det blev der dog ikke noget af i første omgang, da en kraftig blæst og voldsom snefygning umuliggjorde et sådant forehavende.

Næste formiddag skulle min søster Marga til eksamen i Skelde skole, og da hun spændt og ivrig fortalte om nattens begivenheder, blev hun mødt med skepsis og vantro miner: en stranding ved Skeldekobbel - den historie skulle hun længere ud på landet med! For lokalbefolkningen, som er bekendt med havet omkring Broagerland, måtte en stranding på lige det sted da også forekomme noget nær usandsynlig. Netop på strækningen fra Borreshoved til Bramsnæs - og især ud for Skeldekobbel - er farvandet vidt åbent, og vandet når hurtigt en stor dybde. Da Romanus stødte på grund, skete dette således kun omkring 50 meter fra land. Ud for pynten ved Kobbelskoven ligger der godt nok en del store sten, men det var langt uden for den rute, Romanus havde lagt, nemlig sejlrenden ud ad Flensborg Fjord, syd om Als med kurs mod Fåborg.

Motorskonnert strandet ved Skelde i nat

Besætningen reddede sig ved at svømme i land

Sønderborg, onsdag.

I NAT ved 0,45-tiden modtog politiet i Sønderborg meddelelse om, at motorgaleasen »Romanus« af Søby i det tætte enefog var strandet ud for Skeldekobbel. Kun 50 meter fra land staar »Romanus«, der har en besætning paa tre mand, haardt paa grund. De ombordværende, skipper Aage Christensen, Svendborg, hans kone og en skibsdreng, maatte svømme i land. Skibet medfører en kokslast, men der kan endnu ikke siges noget om chancerne for en bjergning, idet farvandet er meget uroligt. »Romanus« var paa vej fra Flensborg til Faaborg med 500 tons koks.

Nyheden om strandingen i Dybbøl-Posten" 26.3.1952

Da eftermiddagsaviserne udkom, blev de sidste skeptikere dog overbevist, idet den usædvanlige begivenhed havde fundet vej til nyhedsspalterne. Jydske Tidende og Dybbøl-Posten omtalte strandingen under lokalstoffet, mens den i Sønderjyden var forsidestof under en 3-spaltet overskift: "Stranding ved Skelde i nat – besætningen svømmede i land".
Hvad var der gået forud for strandingen, hvordan kunne den finde sted, og hvad blev der senere af skib og besætning?
Da M/S Romanus tirsdag morgen den 25. marts 1952 lagde fra kaj i Flensborg, kunne ingen forudse de ulykker, det følgende døgn ville føre med sig.
Romanus var på ingen måde noget nyt og uprøvet skib. Det var bygget på

Thurø i 1889, og inden Aage Christensen overtog det i 1952, havde det været indregistreret i Egernsund i en årrække. Fra 1925 til omkring 1950 tilhørte det H.P. Hvid i Alnor, og frem til 1951 Asmus Sommer på Lågmaj. For året 1952 findes det indregistreret i Søby på Ærø – det sidste hjemsted i skibets 63-årige historie. For Aage Christensen var fartøjet, dets maskine, sejlføring og øvrige udstyr derimod et helt nyt bekendtskab. Han selv var fyldt 26 en måneds tid forinden, og Romanus var hans første skib. Turen fra Flensborg til Fåborg var tillige hans første fragtsejlads efter overtagelsen, og han havde hårdt brug for turen for hurtigt at få gang i indtjeningen. Med sig ombord havde han sin et år yngre kone og en skibsdreng på knap 19 år, som af de lokale beboere ved Skeldekobbel blev beskrevet som en lille splejs, der ikke var meget bevendt i tilfælde af hårdt vejr.

Men foreløbig så vejret ud til at ville skikke sig, og vejrudsigten fra Meteorologisk Institut frem til næste dags morgen gav ingen betænkeligheder ved at lægge fra kaj. Romanus var et solidt og sødygtigt fartøj, og med en motorkraft på 44 hk var det manøvredygtigt og velegnet til kystsejlads. Det eneste minus var den sparsomme og utrænede besætning. Et stykke hen på eftermiddagen blæste det op til en uventet kraftig snestorm, som skulle få voldsomme følger for trafikken til lands og til vands. Dybbøl-Posten kunne næste dag fortælle, at snestormen og fygningen havde medført betydelige vanskeligheder for trafikken i Sønderjylland. Særlig slemt så det ud på egnen omkring Als og Sundeved. Her måtte Falck i Sønderborg rykke ud adskillige gange, og den fyldte morgenrutebil fra Kegnæs til Sønderborg kørte i grøften ved Høruphav. Det var under sådanne forhold, Aage Christensen var undervejs med skib og besætning.

"Ved østen vind er der ikke andet, der tager af for stormen end Kegnæs Fyr", plejede min bedstefar at sige. Det var hans måde at give udtryk for, hvor voldsomt havet mellem Als og Broagerland kan komme i oprør, når det viser sig fra sin værste side.

Ifølge Aage Christensens egne oplysninger til Sønderjyden var Romanus nået forbi Kegnæs Fyr og Drejet og helt ud til Gammel Pøl, inden det første af en række uheld indtraf. Det hele begyndte ved halvfiretiden om eftermiddagen. Omkring det tidspunkt, hvor snestormen brød løs, fik Romanus maskinskade, og det var ikke muligt for Aage Christensen, som endnu ikke var fortrolig med skibets motor, at få denne i gang igen. Foruden maskinen - som nu altså ikke var til nogen nytte - var Romanus skonnertrigget med to master og tilhørende sejlføring. Med en passende besætning ville det derfor have været muligt at få sat sejl og søge nødhavn eller afvente bedre vejr.

På grund af den voldsomme snefygning var sigtbarheden stærkt nedsat. Hermed var landkending og orientering ved hjælp af sømærker umuliggjort, og med det forhåndenværende mandskab var det kun delvis muligt at få sat sejl. Det lykkedes dog at få sat forsejlet, og hermed kunne skuden holdes nogenlunde op i det hårde vejr. Derefter forsøgte skipperen at kaste anker for om muligt at ride stormen af. Men også dette slog fejl. Da storankeret blev

Romanus losses for koks. Drengen med skovlen til venstre i billedet - denne artikels forfatter som 7-årig - viser, hvor tæt på land, strandingen skete.
Foto: Henny Duus

kastet ud, vikledes ankerkæden om tværstangen, med det resultat, at det ikke fik ordentligt fat i havbunden. Heller ikke det lille nødanker var til megen hjælp. Sammen kunne de to ankre ikke holde skibet fast. Kun støttet af forsejlet begyndte skibet nu at drive den lange vej ind mod Broagerland. Og omkring en halv time før midnat den 25. marts 1952 endte Aage Christensen sin første og eneste fragtsejlads med motorskonnerten Romanus, mindre end 50 meter fra kysten ved Skeldekobbel.

For så vidt var det et heldigt sted, grundstødningen fandt sted, idet der var nogenlunde stenfrit på dette sted. Var ulykken sket blot nogle hundrede meter til en af siderne, var skibet sandsynligvis blevet slået i stykker mod de mange sten. Alligevel var situationen faretruende, og gode råd var dyre; den kraftige brænding gjorde en hurtig redning nødvendig.

Skippers kone - som ifølge troværdige kilder var den eneste, der kunne svømme -sprang i vandet og reddede først skibsdrengen i land. Sammen søgte de hjælp i det nærmeste beboede hus, hos skovløber Anders Andresen. Ved fælles hjælp lykkedes det herefter at få et stykke tov ud til Romanus og ved hjælp af dette at redde skipperen i land. Og natten til onsdag den 26. marts omkring klokken kvart i et modtog politiet i Sønderborg telefonisk meddelelse om strandingen. Liv og levned var reddet. Værre var det med Romanus: hvordan var skibets forfatning, og hvor meget af dets ladning kunne bjerges?

Næste formiddag, da snefygningen var ophørt og landevejen tilpas farbar, nåede landbetjenten fra Broager frem til ulykkesstedet for at optage rapport

om skadens omfang og de nærmere omstændigheder i forbindelse med forliset. Til Sønderjyden oplyste Aage Christensen, at der endnu ikke var truffet nogen aftale om bjergning, men det var hans håb, at man kunne få slæbt Romanus lidt længere ud fra kysten. Derved kunne en del af ladningen losses, hvorefter man - stadig ifølge Aage Christensen - kunne forsøge at tætne skibets lækager.

Foreløbig var havet dog alt for uroligt til, at et bugseringsfartøj kunne komme tæt nok på skibet. Som dagene gik, blev det mere og mere klart, at dette forehavende måtte opgives, og at Romanus måtte blive liggende, hvor den lå. Forsikringsselskabet udbetalte en erstatning til Aage Christensen, som herefter kunne afslutte sit ufrivillige ophold på Broagerland med de mange dystre minder. Forliset afholdt dog ikke Aage Christensen fra at stå til søs igen. Han fortsatte sin karriere som skipper, og igen med et skib fra Egernsund. Rundt om i havnene blev han kendt som en skipper, der ikke lod sig afskrække fra at stå ud i hårdt vejr.

Forsikringsselskabet forsøgte nu at bjerge så meget af lasten, det lod sig gøre for vind og vejr. Et fragtskib kom sejlende til og lossede, hvad der var muligt. Men ikke alle koksene kunne losses, og da selve bjergningen fandt sted fra sidst i april til omkring juni måned, kunne det ikke undgås, at der blev slået hul i skibsskroget, således at de resterende koks blev skyllet i land. I lang tid efter var strandbredden sort af koks, som tilsyneladende blot lå og ventede på at blive samlet op og anvendt til opvarmning i de lokale huse. Og i god tro begyndte folk at hente de gratis koks, nu hvor forsikringsselskabet ikke længere gjorde krav på dem.

De tre andelshavere plus en medhjælper ved resterne af det engang så stolte skib, som de købte for en andel på hver 10 kroner. Fra venstre Hans Jacobsen, Skeldekobbel, Christian Duus sen., Skeldekobbel (ikke en af andelshaverne), Kedde Duus, Skeldekobbel, Carl Ecklon, Skelde. Foto: Henny Duus

Men det var ikke så ligetil endda, idet myndighedernes lange arm kunne komme uventet i vejen. Det fik en husmor fra Skelde at føle, da hun en dag blev passet op af en vagtmester fra grænsegendarmeriet, der patruljerede langs kysten hver dag. Hun fik i utvetydige vendinger besked på at tømme sine kurve og måtte gå tomhændet hjem. Heldigvis var langtfra alle gendarmer så misforstået aktive i tjenesten. Koksene forsvandt i hvert fald efterhånden fra stranden og har forhåbentlig varmet i stuerne, hvor de kom hen.
Hvad Romanus angår, så blev skibet solgt til en række personer fra Broagerland. Maskinmester Peter Madsen i Egernsund - i folkemunde kendt som Kanon-Madsen - købte skibets maskine, dets navigationsudstyr samt master og rigning. Selve skibet, herunder styrehuset med mere, blev købt i fællesskab af slagteriarbejder Carl Ecklon fra Skelde, arbejdsmand Hans Jacobsen og Kedde Duus, begge fra Skeldekobbel, for den symbolske sum af 10 kroner pr. andel.
Skroget og andre større sammenhængende skibsdele blev dels sejlet, dels trukket i land ved hjælp af et motorspil udlånt af Kanon-Madsen. Et system af lodder og trisser blev fæstnet til de kraftige bøgetræer i skovkanten ud til stranden. Mens alt dette stod på, var stranden afspærret for os børn og andre nysgerrige sjæle. Trosserne til spillet stod så hårdt udspændt, at "man kunne spadsere på dem ud til skibet", som det blev sagt; og det var livsfarligt, hvis de sprang under slæbearbejdet.
Efter at de tre andelshavere havde delt skibets tømmer mellem sig, gik man i gang med at hugge det tidligere fartøj op. Min far og bedstefar stod i lange tider ved stranden og savede og kløvede træ til opvarmning i de næste tre år. Dette skulle dog vise sig at have sine omkostninger. Da de sidste stykker af Romanus' skrog var brændt op, var kakkelovnen tæret igennem af det havsalt, der havde været i træet, og i skorstenen var der løbesod i lang tid efter.
Skibets styrehus lykkedes det at bjerge i land i hel tilstand. Det blev transporteret op til vores hus, hvor det herefter tjente som skur til opbevaring af bundgarn og andre fiskeredskaber. Den korte flagmast fra skibets agterstævn blev ligeledes opstillet på vores grund. Nu havde min søster og jeg vores egen flagstang til markering af festlige lejligheder.
Således blev der fundet anvendelse for det meste af Romanus, dens skrog og ladning, maskine, styrehus og øvrige udstyr. Om end det ganske givet skete på en noget anden måde, end den nybagte skipper Aage Christensen havde forestillet sig den vinterdag sidst i marts 1952, da han lå og lastede koks i havnen i Flensborg.

Skrevet på baggrund af samtaler med afdøde Kedde Duus, Broager, Keld Olsen, Vester Sottrup og Erik Hvid, Alnor. Suppleret med Sønderjyden 26.3.1952, Dybbøl-Posten 26.3. 1952 og Jydske Tidende 27.3.1952 samt P. Franzen: Danmarks Handelsflaade 1939 i Billeder og Tekst, bd. II, København 1939.

Broager Husmoderforening - Broager Husholdningsforening Familie og Samfund Broager

Tre navne for samme forening, men nu uigenkaldeligt slut. I starten meget højtideligt, hvor man sagde Fru Anna Jensen o.s.v. - til sidst mere afslappet, hvor man i tidens ånd bare brugte fornavne.
Allerede først i 30'erne blev der startet visse aktiviteter, som havde relation til husholdningsarbejdet. Der findes desværre ingen bevaret protokol fra denne tid. Først fra 1935 blev det en rigtig organiseret forening med bestyrelse, love og medlemskort. Første formand var Ella Schmidt.
Selv om de første protokoller er gået tabt, huskes der endnu lidt i store træk. Kontingentet i 1942 var 2 kr. Det steg i 1943 til 3 kr. Foreningen havde sit eget mødelokale øverst på skolen i Vestergade. Det var et lille loftsrum med bjælker og - vigtigt- et komfur til opvarmning, kaffelavning og demonstration. Det var primitivt, men efter sigende meget hyggeligt, og lokalet var så lille, at man var nødt til at komme hinanden ved. Sidst i krigsårene kneb det med at få brændsel. Man samledes om emner som syltning, bagning, vaskemidler, slagtning, nye maskiner, nedsaltning, henkogning, strikning, omsyning af tøj, køkken- og blomsterhave og sågar et engelsk kursus.
Allerede i 1944 snakkede man om at lave en ungdomsskole, men måtte opgive at gennemføre det, da der ikke var tilstrækkeligt med lærerkræfter. - Da senere den kommunale ungdomsskole kom ind i billedet, blev det jo også unødvendigt.
Udflugter blev arrangeret med hestevogn eller cykel, så man måtte vælge mål, som lå i rimelig nærhed. I 1946 fik man en føler fra landboforeningen om samarbejde - et samarbejde, der blev etableret og har bestået siden. Via dette samarbejde kunne man formedelst 50 øre trække på husholdningskonsulent frk. Danielsen, det kneb dog ofte med hendes tid. Samme år begyndte også et årligt arrangement, som har holdt sig op gennem årene til foreningens nedlæggelse, nemlig adventsmødet med oplæsning, tale, julelotto og hygge. Første år med den lokale og velkendte lærer, Knud Pedersen.
I årene lige efter 2. Verdenskrig samlede foreningens medlemmer frugt ind og lavede marmelade til de danske sydslesvigere, som jo havde nogle drøje år. Her i foreningen lavede man under Inge Mathiesens ledelse marmelade i Alderdomshjemmets køkken. Forbindelsen til Sydslesvigs danske husholdningsforening er blevet vedligeholdt op gennem årene og fungerer nu på amts- og landsplan.
Samarbejdet med landboforeningerne førte til, at Broager fra 1945 kom med i De sammensluttede husholdningsforeninger i Aabenraa og Sønderborg Amter.

Inge Mathiesen arrangerede i 1957 et kæmpe husmoderstævne i Broager med besøg i kirken, forsamlingsgården og udstilling på Centralskolen. Stævnet samlede 500 deltagere og huskes endnu i år 2000.
Desværre døde Inge Mathiesen året efter, samme år som fru Frank Jensen blev vores konsulent.
I 1959 indledte man samarbejde med B. U. I. om diverse kulturelle arrangementer, mens man meldte sig ud af Aabenraa-Sønderborg sammenslutningen, da man fik for lidt for pengene. Fra 1960 blev det festligt - fastelavnsfest, mannequinopvisning, også en læsekreds blev startet, først på skift i hjemmene, senere på Jes Jacobsens Hotel (læserkredsen eksisterer endnu).
Fra 1962 fik man en husmoderdag på programmet sammen med Dybbøl, Vester Sottrup, Nybøl og Skelde. En eftermiddag, der startede i kirken med efterfølgende kaffe og foredrag på et lokalt hotel. Nu er kun Sundeved tilbage i det selskab.
Også til anden side tog man kontakt med andre foreninger. Dette resulterede i 1970 i oprettelse af Sønderborg og Omegns Husholdningsforening. S.O.H. tilsluttede sig de jydske landboforeningers husholdningsudvalg i Skanderborg. Fra Skanderborg presser man stærkt på, for at få foreningerne til at ansætte konsulenter på amtsplan.

Karolinepiger fra ringriderfesten 1975.

Op gennem 60'erne og 70'erne fortsættes ellers på lokalt plan med demonstrationer, kurser, virksomhedsbesøg, foredrag, film, jule- og påskeklip og nu også gymnastik. Fra 1977 og til idag var husholdningsforeningen med ved dyrskuet i Aabenraa med bollebagning, kaffelavning og øludskænkning i landboforeningens telt.
Sidst i 70'erne og først i 80'erne havde foreningen hvert år et festligt udklædt hold med i ringriderforeningens optog og efterfølgende cykelringridning. Der blev udfoldet stor fantasi, og man så frem til dagen både i foreningen og blandt publikum.

Fra den efterfølgende konkurrence for hold i optoget ved ringridningen i 1983.

Dengang var optoget med om søndagen, og knap så mange hold deltog som nu fredag aften.
Sammenslutningen S.O.H. tager som noget nyt motionssvømning på Idrætshøjskolen i Sønderborg på programmet. Det kører endnu på bedste vis uafhængigt af foreningens økonomi.
Sammen med en foreningssammenslutning H.A.L.K. på Haderslev egnen har S.O.H. hvert år arrangeret en højskoledag på forskellige høj- eller ungdoms- og efterskoler samt landbrugsskoler. Første gang på Rønshoved Højskole i

Fra optoget i ringriderfesten 1979.

1980. Et firemandsudvalg tilrettelægger og står for arrangementet, som er blevet et tilløbsstykke, med kendte talere, sang og underholdning og socialt samvær. For deltagerne er det en virkelig fridag fra hverdagen med stof til eftertanke i lange tider.
Op igennem 80'erne fik man samarbejde med Liberalt Oplysnings Forbund, så man kunne starte fælles kurser på hobbyplan, fag som f.eks. porcelænsmaling, blomsterbinding og kjolesyning.
Cykelture ud i det blå på en forhåbentligt fin forsommeraften stammer også fra denne tid.
21.10.1995 blev De Danske Landboforeningers Husholdningsudvalg og De Samvirkende Danske Husholdningsforeninger sammensluttet i Familie og Samfund. Vores forening vedtog efter et par års betænkningstid at tage navnet FAMILIE OG SAMFUND BROAGER i 1998.
I foråret 1999 viste det sig umuligt at få nye til at gå ind i bestyrelsesarbejdet. Vi manglede ikke medlemmer, men kun ganske få var under 50 år, så der manglede tilvækst fra neden. Foreningen havde på sin vis overlevet sig selv, da mange af aktiviteterne blev varetaget af andre foreninger og organisationer, som kunne indregne en eller anden form for støtte i deres budgetter. Det rent husholdningsfaglige klares af dag- og ugeblade samt forbrugerorganisationer, og de unge familier har nok at se til med to arbejdspladser, børn i skole og institutioner og idræts og fritidsinteresser. Det er tidens gang ikke blot i Broager.
Foreningen startede med et kontingent på 2 kr. - slutkontingentet var 150 kr., hvoraf kun 10 kr. blev "hjemme", resten gik til lands- og amtsforening, som så til gengæld repræsenterede os i de forskellige råd og landsorganisationer.
De protokoller, som er bevaret fra foreningen, ligger på lokalarkivet, hvor man kan søge yderligere oplysning.
Foreningen startede i sin tid for at husmødre som gik hjemme og selv tumlede med problemerne, kunne mødes med andre med de samme problemer og få dem snakket igennem, eller måske få en friaften fra børnepasning og høre om de nye ting, der var oppe i tiden.
I begyndelsen var det mest landbokvinder, der mødte op, men i takt med at kløften mellem land og by udlignedes, meldte flere og flere ikke landboere sig ind i foreningen til fælles glæde for alle.
Gennem alle de 64 år har utroligt mange stillet sig til rådighed for foreningen som bestyrelsesmedlemmer, tillidsmænd og meget andet. Det vil være umuligt at nævne alle de, der var der i mange år og stadig var der ved foreningens nedlæggelse, og de, der var der et par år, og så måtte prioritere andet arbejde højere.
Men tak til alle der har støttet os gennem årene. Vi nøjes med at sige "ingen nævnt, ingen glemt".

Her en liste over formændene (forkvinderne)

1935-43	Ella Schmidt	Broager
1943-44	Ingrid Madsen	Broager
1944-58	Inge Mathiesen	Broager
1958-64	Anna Tychsen	Dynt
1964-68	Marie Tychsen	Gammelgab
1968-72	Cecilie Hansen	Broager
1972-78	Agnes Jørgensen	Skodsbøl
1978-83	Else Toft	Dynt
1983-88	Annemi Mortensen	Nejs
1988-91	Lene Jørgensen	Broager
1991-96	Anne Høilund-Carlsen	Broager
1996-99	Ingeborg Caspersen	Broager

Skrevet af: Ingeborg Caspersen

Neuengamme

En personlig beretning af fhv. grænsegendarm H. P. Sørensen, Felsted.

Hans Peter Sørensen, Hilda med datteren Dorthe på skødet og Ingrid.

Efter besættelsen den 9. april, fortsatte grænsegendarmeriet med at bevogte grænsen til Tyskland for at opretholde en symbolsk selvstændighed fra dansk side.

Den 29. august 1943 fik den symbolske selvstændighed en brat ende, idet hæren blev afvæbnet, og flåden sænkede sine skibe, før tyskerne nåede at overtage dem. Mærkelig nok blev politi og gendarmeri ikke afvæbnet ved samme lejlighed. Men den tyske terror steg nu for alvor.

Den 26. maj 1944 blev mange gode danske mænd arresteret. Grænsegendarmeriets chef, oberst Pauludan Møller, Gråsten modsatte sig arrestationen og ene mand kæmpede han mod Gestapo. Han faldt i heltemodig kamp mod overmagten.

Efterhånden som modstandskampen og sabotagen fra dansk side tog til i omfang, blev tyskernes modtræk mere og mere brutale. Den 19. og 20. september skred tyskerne til arrestation af politi og grænsegendarmeriet. Dagen før fik vi besked om, at tyskerne ville inddrage vore våben. Jeg havde samlet mine våben og ammunition og lagt det frem, parat til aflevering. Umiddelbart før jeg kunne forvente tyskernes ankomst, kom en kollega, Snitgaard, løbende og fortalte, at han havde fået melding om, at gendarmerne også blev arresteret. Man nøjedes ikke med at beslaglægge vore våben.

Kort efter at Snitgaard var løbet videre med besked til de andre, så jeg en bus og et tysk militær køretøj holde ved det første hus i Brunsnæs. Jeg var klar over, at de spurgte, hvor gendarmerne boede. Ud fra min nabo (købmand L. Madsen, Brunsnæs-Fjordvejen 21) kom gendarm Mikkelsen løbende i blå uniform med et sæt civilt tøj over armen. Han løb ned mod Brunsnæs Kro. Han boede nabo til kroen (Brunsnæs-Fjordvejen 26)

Jeg blev enig med min kone om, at jeg også ville forsvinde, og jeg løb ud gennem haven, over en mark og over til et levende hegn. Et øjeblik efter kommer

en tysker og en civilt klædt person ind til min kone. De vil vide, hvor jeg var løbet hen. De troede, at det var mig, der var løbet ned mod kroen. De sagde til hende, at der ikke var nogen grund til at jeg løb væk, vi skulle kun til en afhøring ude på Hotel Strand i Sønderborg. Derefter ville vi komme hjem igen.
Hilda fik besked på, at såfremt jeg ikke meldte mig, ville de tage hende med som gidsel. Vores nabo, Peter Hansen (Brunsnæs-Fjordvejen 25) fik besked på, at han skulle tage sig af vores to børn. Derefter kørte de ned på kroen og beskyldte krokonen, Marie Horne, for, at hun holdt mig skjult. For dem har det antagelig set ud som om, at Mikkelsen løb ind på kroen, da han skar gennem haven til sit eget hus.
Der blev foretaget en grundig ransagning af alle rum. Marie Horne måtte gå foran med en pistol i ryggen for at lukke op overalt. Peter Hansen havde set, hvilken vej jeg var løbet, og han var klar over, at jeg var søgt ned på Bryggergården. Han kom bagom ned og fortalte, hvad han havde fået besked på. Jeg besluttede at gå hjem. Jeg kunne ikke lade min kone og børn blive udsat for en sådan behandling.
Jeg traf min kone i køkkenet, hun fortalte, hvad hun havde fået besked på. Jeg gik ikke ned og meldte mig straks, jeg besluttede, at det var tidligt nok, når de kom for at afhente hende. Medens vi stod i køkkenet, blev der banket på fordøren, og min kone gik ud og lukkede op. Det var igen tyskeren og den civile. De meddelte min kone, at hun kunne tage det roligt. De frafaldt kravet om, at hun skulle arresteres. Min kone havde ladet døren til køkkenet stå åben, og gennem dørsprækken fik de øje på mig, dermed var min skæbne beseglet. Jeg fulgte med hen til bussen, hvor de fleste af de i Brunsnæs boende gendarmer var samlet. Vi blev beordret ind i bussen, og vi kørte til Skodsbøl og Egernsund. Da den sidste gendarm i Egernsund var steget ind i bussen, kom et par tyskere ind, bevæbnede med maskinpistoler. Der blev nu meddelt os, at vi ville blive kørt til Frøslevlejren.
Efter ankomsten til lejren blev vi registreret med navn, bopæl, fødselsår m.m. Vi var i alt 280 gendarmer, der var blevet arresteret, og vi blev indkvarteret i barak 11. Foruden os var der 19 politibetjente i barakken. Lejren var nyopført midt i en granplantage, og der manglede en del planering af jorden omkring barakkerne. Det blev vi sat i gang med at udføre. Vi indrettede os efter forholdene. Arbejdstempoet bestemte vi selv og forplejningen var 1. klasses. Det var Det danske Fængselsvæsen, der stod for køkkenet.
Vi kunne modtage pakker og breve hjemmefra, ligesom vi også kunne skrive. Vi kom hurtigt til at savne rygevarer. Tobak og cigaretter var jo rationeret. Jeg havde i haven en del tobaksplanter, og en del blade hængt til tørring. Min kone fik en nabo til at snitte bladene, da han havde en maskine, der snittede, så det kom til at ligne den tobak, man købte. Jeg fik en stor pose tilsendt. Det smagte dog unægtelig ringere.
Den 5. oktober kl. 4.30 blev vi brutalt vækket med ordre om, at træde an på gangen. Mere eller mindre påklædte stillede vi op i to geledder. En brutal

stemme begyndte at opråbe navne på gendarmer, som derefter fik besked på, at stille op på venstre fløj. Ingen var i tvivl om, hvad der skulle ske. Vi var klar over, at nu gik turen sydpå til tysk koncentrationslejr. Nogen stod med tårer i øjnene, andre med et hårdt drag om munden og et trodsigt blik. Men fælles for os alle var sorgen over, at vi nu skulle sendes ned til den frygtede fjendes land. En enkelt besvimede og blev båret ind på stuen igen.
140 gendarmer stod opstillet på venstre fløj. Vi blev beordret ind på stuerne for at færdiggøre påklædningen. og derefter atter træde an på gangen, medbringende vore få ejendele. Vi fik udleveret en god madpakke, som køkkenet havde parat til os. Fra en anden barak var der udtaget 60 civile fanger, som sammen med os blev læsset på lastvogne og kørt over grænsen til Harreslee ved Flensborg, hvor vi blev indladet i kreaturvogne. Der var et par knipper halm i hver vogn, som blev strøet ud til at sidde på.
I vognsiden var åbne lemme, så der kunne komme frisk luft ind. Åbningerne var spærret med pigtråd. Transporten ned gennem Tyskland foregik langsomt og med mange ophold. Vi kunne følge med i, hvor vi var, da vi kunne kikke ud. Jeg husker, at vi kørte over højbroen over Kielerkanalen.
Det var aften, da vi kom til Hamborg. Vi blev rangeret ind på et sidespor, hvor der holdt en masse jernbanevogne med krigsmateriel. Efter at tyskerne havde ladet os komme ud af vognene for at træde af på naturens vegne, blev vognene forsvarligt låsede, hvorefter vi tilsyneladende blev overladt til os selv, men der har jo nok været en vagt, som holdt øje med os.
I løbet af natten hørte vi fly, så lyskasterne vifte hen over himlen, og hørte luftværnskanoner skyde. Nogen var ganske tæt ved. Vi hørte også, at der faldt bomber. Der var ikke megen ro, og der var sikkert ingen, der fik sovet, spændingen holdt os vågen. Vi spekulerede over, hvad morgendagen kunne bringe.
Hen på morgenstunden satte toget sig i bevægelse, og vi kørte til en mindre by, der hed Bergedorf, hvor vi kom ind på et sidespor, som gik til Neuengamme lejren. Vi blev beordret ud af vognene, stillede op i marchkolonner, hvorefter vi marcherede ind i lejren.
På vejen passerede vi en lang togstamme af godsvogne magen til dem, vi var kravlet ud af. Fra vognene kom en ubeskrivelig stank. Vi så, at vognene indeholdt kvinder. Jeg ved ikke, hvor jeg har det fra, men det skulle være polske kvinder og børn, der havde været undervejs i en hel uge.
Vi kom ind i lejren og standsede ved en lang barak. Vi stod tæt ved det elektriske hegn, som omgav lejren. Vi var klar over, at var vi først inden for det hegn, var flugt umuligt. Vi blev meget forbavsede ved at se, at i en barak lidt derfra, var der en del tilsyneladende unge kvinder, der vinkede og ville vide, hvor vi kom fra. Da de hørte, at vi var fra Danmark, trak de en pige frem i forgrunden, pegede på hende og fortalte, at hun var dansk. Senere fandt vi ud af, at barakken var bordel, forbeholdt prominente tyske fanger såsom blokældste og kapo, der er en forkortelse af kammeratskabspoliti.
Vi kom holdvis ind i barakken, der viste sig at være et stort baderum. Vi fik

ordre til at klæde os af og komme en tur under bruserne. Derefter fik vi noget civilt tøj, som vi skulle tage på. Det var gammelt, og i alle mulige farver og kvaliteter. Vi kiggede langt efter vore gode varme uniformer. Vort fodtøj fik vi lov at beholde. Vi kiggede på hinanden. Kaptajn Madsen havde fået noget tøj, der var både til at le og græde over. På ham virkede det, syntes jeg, særlig grelt.

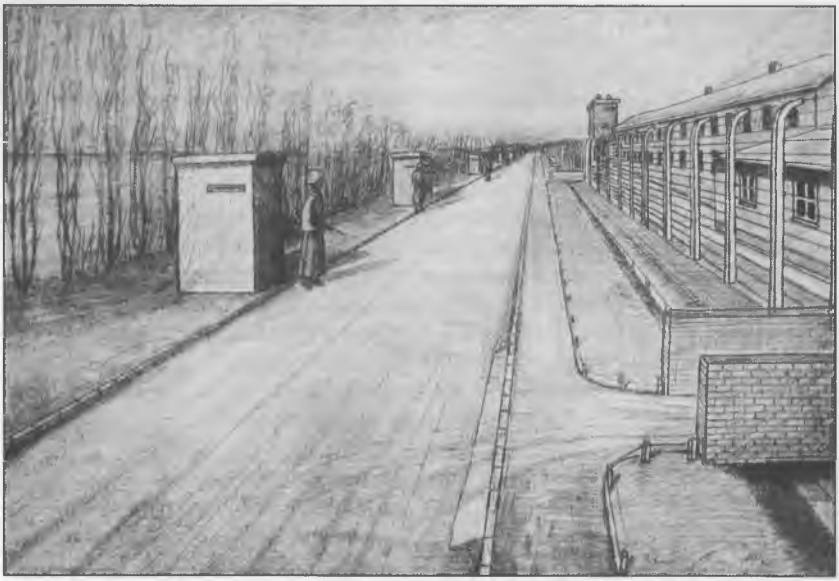

Billedet giver et lille Indtryk af Lejrens Bevogtning. Foruden det med Højspænding ladede Hegn, var det en tæt og svært bevæbnet Postkæde. Efter Mørkets Frembrud var Hegnet belyst. Under Luftalarm blev dog al Belysning i Lejren slukket; samtidig blev Postkæden yderligere forstærket

Efter bad og iklædning kom vi ud på en cementeret plads på størrelse med to fodboldbaner. Den var omgivet af barakker, der lå med gavlen ud til pladsen. Her overtog en kæmpestor person kommandoen. Han var iført lange ridestøvler, og på hovedet havde han en sort alpehue. Ellers lignede hans øvrige påklædning det, vi var iført. Han kommanderede os ind på række og geled, samtidig med at han svingede med en vældig pisk.
Vi blev ført over til en barak, hvorpå der stod blok 15. Foran var der borde og bænke, derefter kom soveafdelingen, køjer, 3 over hinanden, indeholdende en madras og 2 tæpper. Vi fik besked på, at vi skulle være 2 i hver køje. Bredden var 80 cm. I fortsættelse af soveafdelingen var der et rum med en del håndvaske, derefter kom wc-et, et langt bræt til at sætte sig på, og derunder et mørkt hul, hvorfra der steg en ubeskrivelig stank.

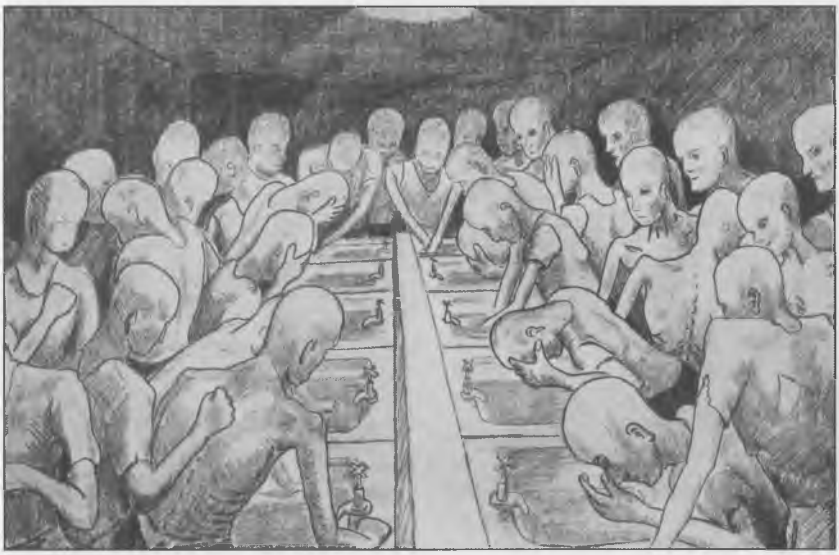

Et lille Rum i den ene Ende af Blokken var indrettet til Vaskerum. Her var anbragt en halv Snes Vaskekummer, som i Løbet af en Times Tid hver Morgen skulde benyttes af 5-600 Fanger. Man forstaar, at en stor Del slet ikke blev vasket, hvilket gav Lusene gode Livsbetinglser.

Alle de 140 gendarmer samt de 60 civile blev indkvarteret i barakken. Ved middagstid fik vi en skive rugbrød på ca. 3 cm tykkelse samt en terning, en gul gummiagtig masse, der blev kaldt ost. Vi fik at vide, at vi betragtes som værende i karantæne. Vi måtte ikke blande os med fangerne i nabobarakkerne. De første par dage gik med at sy numre på vores tøj. Ved siden af nummeret blev påsyet en hvid lap, hvorpå der var stemplet et "D". Det tilkendegav, at vi var danske. F.eks. politiske fanger havde påsyet en grøn trekant. Homoseksuelle fanger havde en lilla trekant, dødsdømte fanger havde et armbind, hvorpå der stod "Torsperre", det betød, at de ikke måtte sendes på arbejde udenfor lejren, de ville jo nok benytte enhver lejlighed til flugt. Endvidere kunne de forskellige kategorier kendes på håret. De dødsdømte havde halvdelen af håret klippet væk, andre havde "autostrada", en 4-5 cm stribe klippet tværs over hovedet. Nogen var klippet helt skaldede. Vi var de eneste fanger, der fik lov til at beholde håret.
Kort efter at vi var kommet til lejren, blev en polsk fange hængt. Han tilhørte en arbejdskommando, som var beskæftiget med oprydning i Hamborg. Han havde tilegnet sig nogle madvarer. Den arbejdskommando, han tilhørte, skulle stille op omkring galgen. Andre hængninger foregik i en barak, hvor der var nogle celler på begge sider af en gang. Ned fra loftet hang der fire reb.

Der var i lejren en del hollandske politifolk, som var dødsdømte. En aften blev det bestemt, at dommen skulle fuldbyrdes. Men midt under hængningen blev der luftalarm. Hængningen blev udsat til den følgende aften. De hængninger blev foretaget i den nævnte gang.
Ved fyraften kom fanger i marchkolonner fra forskellige arbejdspladser som åbenbart fandtes i og udenfor lejren. Der blev kommanderet stram march gennem porten til ære for vagterne. Indenfor stod opstillet et hornorkester, der bl.a. spillede "Alte Kammeraten". De var alle iklædte blå, grå og blåstribede dragter. De var også fanger. De forskellige arbejdskolonner stillede op på pladsen, og vi blev også kommanderet ud og stillede op 4 og 4. Der skulle foretages optælling. En højtstående SSer kom og stillede sig op foran, der blev kommanderet: "alle ret". Derefter blev der meldt fra de forskellige arbejdshold, hvor mange der var til stede. Vi erfarede senere, at det undertiden kunne vare timer, før de fik tallene til at stemme overens med tallene fra forrige optælling.
Efter appellen kom vi tilbage i barakken.
Aftensmaden blev kaldt suppe. Den kom fra køkkenbarakken i beholdere, som var identiske med de skarnkasser, som sås overalt i Tyskland. På et par borde stod en masse skåle. Nogle var af porcelæn, andre af blik som var mere eller mindre rustne. Vi fik en skål og stillede op i kø og fik en portion af indholdet fra de nævnte skarnkasser. Suppens hovedbestanddel var kålrabi, dernæst groftmalet korn og vand, hvis man var heldig, kunne det ske, at man fik en stump af en knogle. Vi rynkede på næsen og hældte det tilbage i tønden. Men da menuen var den samme hver dag, og sulten meldte sig, vænnede vi os til at spise mere og mere af suppen.
Jeg husker ikke, i hvor lang tid vi var i karantæne. Senere blev vi opdelt i arbejdshold. Indenfor lejrområdet var et teglværk. Leret blev gravet op i teglværkets umiddelbare nærhed. Vi blev sat til at skrælle de øverste muldlag af, læsse det på tipvogne og læsse det af i en stor bunke. Bunken blev højere og højere for hver dag, og tipvognssporene skulle hele tiden flyttes. Samtidig blev stigningen stejlere og stejlere. Hvis man var så uheldig, at tipvognen løb af sporet midt på skråningen, kræves det et umenneskeligt slid at få det hele på ret køl igen.
Sidst i oktober blev der udpeget en styrke på 1000 mand. Samtlige gendarmer var med på holdet. Vi blev kørt i kreaturvogne til en lille station, der hed Ortkarten lidt syd for Hamborg. Vi skulle grave en kampvognsspærring. Terrænet var fladt og gennemskåret af talrige vandfyldte grøfter. Vejene var anlagt på volde og hævet et par meter over det øvrige terræn. Vi fik udleveret spader og skovle, og et hold fik udleveret gummistøvler. Vi gravede ned ved den ene side af vejen og dængede jorden op på kørebanen. Vi tog et lille stykke ad gangen, som skulle gøres færdig ret hurtigt, for den næste dag var hullet fyldt med vand. De, der arbejdede i bunden af hullet, stod i vand. Derfor var der nogle, der fik udleveret gummistøvler. Et plus ved det arbejde var, at vi fik en bedre forplejning. Man sagde, at vi fik det samme som de tyske

Paa en eller anden Maade var det lykkedes en Del musikbegavede at faa deres Instrumenter med ind i Lejren. Deres Spil bevirkede altid, at Hjemlængslen følte dobbelt stærkt.

soldater. Men vejret var koldt og regnfuldt, og vores dårlige påklædning førte til, at flere og flere blev syge. Hver aften, når vi kørte fra Ortkarten, tilbage til lejren, var der flere, der stod og græd. Det var jo dødsens alvorligt at blive syg. der fandtes ikke medicin i lejren. Der var ganske vist læger på reviret, men de kunne jo ikke yde nogen hjælp.

De første dødsfald skete 1. november 1944. der døde i alt 11 gendarmer i november måned, 15 i december, 4 i januar og 2 i marts, 2 i maj efter hjemkomsten. Lungebetændelse og dysenteri var den væsentlige årsag.

I november og december døde langt over 100 i døgnet. Krematoriet kunne slet ikke nå at brænde ligene. De hobede sig op i store dynger rundt omkring krematoriet.

Der lå flere tusinde fanger i barakkerne, som var syge og afkræftede, ude af stand til at arbejde. Der kom også fanger fra de forskellige udkommandoer til Neuengamme, fordi de var syge. Når der kom en sådan transport til lejren, skete det, at vi gendarmer blev sat til at transportere dem fra jernbanevognene

ind til lejren på en lastbilanhænger. Hvis de havde været flere dage undervejs, var der altid nogen, der var døde. Når der opstod pladsmangel, blev der med mellemrum sendt syge fanger til lejre, hvor der var gaskamre. De syge fik at vide, de skulle på rekreation.
Vi gendarmer har i visse tilfælde været med til at hente syge ud af reviret og på en anhænger transporteret dem til jernbanen, hvor de blev indladet i kreaturvogne med halm i bunden. Mærkelig nok, blev der ikke brugt gas i Neuengamme. De store kælderrum, hvor vi blev jaget ned, når der var luftalarm, var forberedt, så de kunne bruges. Lysskakterne foran vinduerne kunne lukkes lufttæt med svære jernlemme udvendig fra, og dobbeltdørene ind i kælderrummene var forsynet med gummivulst og svært lukketøj som ligeledes kunne lukkes udefra. Vi tilbragte mange timer i kælderrummene. Der var i perioder luftalarm hver nat.
Sidst i november fik vi en Røde Kors pakke, den indeholdt dansk rugbrød, og der var spegepølse, havregryn, ost og tørmælk samt et stort stykke røget flæsk. Så længe der kun var danskere i blok 15 blev der ikke stjålet af vore pakker, selvom vi efterlod dem i barakken, mens vi var på arbejde i Ortkarten. Men efterhånden rykkede en del polakker ind. De var udhungrede, og de stod omkring os, når vi tog vore Røde Kors pakker frem. Vi kunne ikke mere lade dem tilbage i barakken, når vi tog på arbejde. Jeg havde mine madvarer fordelt i lommerne, og tog dem bare med på arbejde. Vi måtte spise i smug.
Sidst i november måtte jeg også indlægges på reviret med høj feber. Jeg kom til at dele køje med gendarm Jessen fra Skelde. Han havde også høj feber, men var i bedring. Vi havde kun et enkelt tæppe, og han ofrede sin halvdel, for at jeg kunne holde mig varm. Vor køje var nemlig placeret ud for vinduet, der nødvendigvis skulle stå åbent af hensyn til udluftningen. Køjerne var i 3 etager og der var 2 syge i hver køje. På døren fortalte et skilt, at der var 32 køjer i rummet. Man kan forstå, at det var nødvendig med frisklufttilførsel. I løbet af nogle dage blev jeg feberfri. I køjen overfor lå vagtmester Buk fra Gråsten og gendarm Frank fra Egernsund. De var også ved at være raske. Vejret udenfor var koldt regnfuldt, så vi var ikke begejstrede for at komme ud og arbejde igen. Vi sørgede for, at termometeret fortsat viste 38grader.
Arbejdet med gravningen af panserværnsspærringen blev indstillet, og arbejdsstyrken blev opdelt i forskellige hold. Et hold, der bl.a. bestod af gendarmer, blev sendt til Schantelach. Tilbage i Neuengamme var kun de gendarmer, som havde været syge eller som stadig lå syge på revir.
Medens jeg lå på reviret, blev der indlagt en del syge fra en udkommando. Én kom til at ligge ved siden af Jessen. Han var hårdt angrebet af dysenteri. Der gik et par dage, så var Jessen smittet. Der var også en dansker med i den transport. En, der lå ikke så langt fra ham, spurgte om ikke en af vi gendarmer, kunne lave en portion havregrød til ham. Han vidste, at vi var raske, og han vidste, at vi havde havregryn. Da jeg havde havregryn, og som nævnt ikke var syg mere, fik jeg lavet en portion og satte mig ned til ham, han lå i en underkøje. Madede ham, og han spiste begærligt en god portion. Jeg var klar over,

at han havde høj feber. Han fortalte om, at når han kom hjem, skulle han overtage forældrenes forretning i Kolding. Han snakkede uden ophold, og gentog hele tiden, hvad han lige havde fortalt. Jeg var klar over, at han talte i febervildelse. Hen på morgenstunden blev det næsten kun til en uforståelig mumlen. En enkelt gang opfattede jeg brudstykker af Fadervor. Jeg sad ved ham, mens han døde. Jeg lovede mig selv, at jeg ville opsøge hans forældre, når jeg kom hjem. Det fik jeg aldrig gjort. Grunden var jo nok den, at jeg selv kom syg hjem og lå på TB hospitalet i syv måneder, og derefter fandt jeg, at tidspunktet var forpasset.

Da jeg opdagede, at Jessen var smittet med dysenteri, meldte jeg mig rask. Jeg kom tilbage til barakken, og den næste dag stillede jeg mig op sammen med de andre for at komme på arbejde.

Man søgte et par tømrere. Jeg tænkte, at det måske var et godt job, hvis man ville overleve og meldte mig. Der var også en hollænder, der meldte sig. Ved siden af teglværket var et flere tønder land stort areal, hvor der var blevet dyrket grøntsager. Der var der blevet støbt en sokkel til et halvtag, som skulle huse lejerkommandantens bikasser. Vi gik i gang med at skære tømmer til. Hollænderen gav op den første dag. Den sav vi fik, var ikke som den, han var vant til derhjemme. Jeg var klar over, at han ikke var mere tømrer, end jeg var. Den SSer, der havde opsyn med os, spurgte en dag, hvorfra jeg kom. Jeg fortalte, at jeg var dansk grænsegendarm. Han ville også vide, hvorfor jeg var havnet i Neuengamme. Det kunne jeg ikke give ham nogen forklaring på. Det er første og eneste gang, at jeg oplevede, at en SSer tiltalte en fange. Ved frokosttid advarede andre fanger mig. SSeren kunne være flink den ene dag, og den næste var han en brutal bandit. derefter forsøgte jeg at undgå ham.

Bihusbyggeriet blev indstillet. Jeg fik anvist andet arbejde. Der var udenfor det elektriske hegn en bred vandgrav, dernæst en græsrabat, så kom en cementvej. hvorpå der gik en vagtpost med ca. 200 m mellemrum. Langs græskanten ud til vejen var der trukket en ståltråd i ca. 30 cm højde. Den skulle markere, at græsset ikke måtte betrædes. En dag fik jeg besked på, at jeg skulle stramme tråden og rette op på pælene. Jeg fik hammer og naptang og gik i gang.

Medens jeg var i gang med at stramme tråden, bemærkede jeg, at der holdt en dansk lastvogn og ventede på tilladelse til at køre ind i lejren. Jeg slentrede ned forbi, og da den tyske vagtpost var gået et stykke til side, tiltalte jeg chaufføren, stående med ryggen til ham og spurgte, om han ville tage en hilsen med til min kone, men da jeg drejede hovedet og så på ham, rystede han på hovedet. Han havde nok fået at vide, at det var strengt forbudt at have kontakt med fangerne.

Derefter blev jeg sammen med andre fanger sat til at rense køkkenhavearealet for affald. Der var anlagt tipvognsspor rundt i arealet, og et bestemt sted skulle affaldet samles i en bunke. Når vi havde læs, kørte vi den længste omvej, før vi læssede af. Vejret var nogenlunde, og arbejdet let og behageligt, og det gjaldt om at passe på, at arbejdet ikke slap op for hurtigt.

Midt i december fik vi gendarmer besked på, at vi ikke måtte gå på arbejde. Der gik rygter om, at nogen skulle hjemsendes. Vi blev samlet sammen med de syge, som blev hentet ud af deres senge kun med tæpper omkring skuldrene. Der kom et par SSer og kiggede på os. Der blev også nogle hjemsendt, men ingen af de syge, selv om de trængte mest til det.
Ved juletid fik vi en stor pakke fra Røde Kors, indeholdende en stortrøje, et par benklæder, et par træskostøvler samt en skjorte. Ved samme tid fik vi også en pakke fødevarer. Den danske lastvogn med pakkerne kom helt ind i lejren, og vi gendarmer var med til at bringe pakkerne op på et loft til senere udlevering.
I januar skulle vi også blive hjemme i lejren, fordi der skulle nogen udtages til hjemsendelse. Efterhånden var vi kun ganske få gendarmer i lejren, og der var tilsyneladende ikke nogen der førte kontrol med os, så når arbejdsholdene rykkede ud, forsvandt vi over i en kælder, hvor der var et mørkt rum, hvor der var en mængde tomme sække. Der holdt vi os skjult indtil fyraften, hvor vi stillede os op på appelpladsen sammen med de andre fra vores barak.
Den 17. marts kom en og råbte, at der holdt flere danske rutebiler uden for lejren. Vi kom på benene i en fart, og da vi kom til appelpladsen, så vi, at ud af rutebilerne kom alle vore kollegaer, der var blevet sendt til Schantelach. De marcherede ind på pladsen. Samtidig så vi nogen komme kørende med trækvogne belæsset med vore blå uniformer. Så var vi klar over, at vi nu skulle hjem.
Vi kom ind i baderummet sammen med de andre, og vi fik vore uniformer, og den pose vore penge, punge m.m. var samlet i. Alt i god behold. Derefter blev vi fordelt i bilerne. Et par af dem, der lå på revir blev hentet. Læge Lorenzen fra Bov tog sig af dem. Vi forlod Neuengamme. Det sidste vi så, var røgen fra krematoriets skorsten. Vi kørte gennem Bergedorf, der tilsyneladende ikke så ud til at være bombet: Men da vi kom til Hamborg, så vi store bydele, der kun bestod af skrotbunker.
Midt på natten kørte vi ind i Frøslevlejren, hvor vi fik noget at spise. Så blev vi fordelt i rutebilerne, så dem, der skulle mod vest kom i en, og vi, der skulle mod øst i en anden. Det var så småt begyndt at blive lyst, da jeg steg ud ved mit hjem i Brunsnæs. Min kone og børn sov endnu. Gensynsglæden kan ikke beskrives. Vi vil resten af vore dage stå i dyb taknemmelighedsgæld til greve Bernadotte, der i sidste øjeblik reddede alle skandinaver ud af det helvede, der senere fulgte.
Neuengamme blev fyldt med fanger fra andre lejre, efterhånden som de allierede rykkede frem. Da man kunne høre kanontordenen, blev lejrens 13.700 fanger kørt til Lübeck med jernbanen. En del blev overført til skibe i havnen, der så ankrede op i Lübecker bugten. En del af disse skibe blev sænket af engelske fly hvorved omkring 5000 fanger mistede livet 2 dage før krigen sluttede.
Kort efter hjemkomsten fra Neuengamme døde gendarm Viggo Petersen, indlagt for TB i Åbenrå. Samtlige gendarmer blev beordret til gennemlysning på

Der var Smil og glad Forventning, naar der blandt Danskerne rygtedes, at dansk Røde Kors Biler havde været med Pakker. Her bringes Pakkerne op paa et Depot, hvorfra Udleveringen lejlighedsvis foregaar.

TB-stationerne. Der konstateredes, at jeg havde pletter på lungerne, og jeg blev indlagt i Åbenrå den 8. maj 45. Der blev indlagt 7 gendarmer, der var mere eller mindre angrebne. Jeg blev udskrevet nogle dage før jul samme år. Derefter var jeg på rekreation i 7 måneder.
Det kneb med at tåle tjenesten nat og dag i al slags vejr, og jeg havde mange sygedage. Der blev vedtaget en regel, at uanset hvor mange sygedage jeg havde, ville det ikke medføre, at jeg efter et bestemt antal skulle afskediges. Der blev derimod åbnet mulighed for, at gendarmer kunne overgå til toldvæsenet, hvor tjenesten var mindre krævende, idet det for en stor del foregik indendørs. Jeg kom til Aabenraa Toldkammer.

Tilføjet af red.

Tønder Toldkammer, den 10/11-1944
Afskrift

Dansk Røde Kors *København, den 7/11-1944*

Til de lokale Røde Kors Afdelinger
Frøslevlejren

For Frøslevlejren er følgende nye Bestemmelser vedrørende Pakker, Besøg, Brevveksling etc. Gældende fra Dags Dato:

De internerede kan hver 6. Uge modtage en Pakke. Pakkens Vægt må ikke overstige 10 kg. Og kun indeholde Vasketøj, Toiletartikler, 90 Cigaretter eller 40 Cerutter eller 20 Cigarer eller 100 Gram Tobak eller 2 Normalpakker Skråtobak.
I Pakken skal der indlægges en Indholdsfortegnelse.
Pakken, som medbringes ved Besøg, indgaar som almindelig Pakke. - Til given Tid vil der uopfordret blive tilsendt Besøgstilladelse. Uden saadan kan intet Besøg finde Sted.
Ansøgningen om Besøgstilladelse er derfor unødvendig, og der vil ikke blive taget Hensyn dertil.
Rationeringsmærker skal omgaaende tilstilles Lejren.
De internerede maa hver Maaned modtage og afsende eet Brev. Breve maa kun fylde 20 Linier, hver på 16 Stavelser og skal skrives med læselig Skrift. Breve der ikke opfylder ovenstaaende Bestemmelser, tilintetgøres. Modtagelse af Bøger, Aviser, Tidsskrifter og Tryksager er ikke tilladt.
Lager Frøslev udsendte den samme Bekendtgørelse, kun er Ordet internerede erstattet med Fangerne.

Underskrevet: Lejrkommandanten.

Om H. P. Sørensen, Møgelmosevej 9, Felsted, 6200 Åbenrå

Hans Peter Sørensen er født den 10.7. 1912 i Bjerndrup ved Gørding. Tjenestemand, først som grænsegendarm i Brunsnæs fra maj 1937-46, afbrudt af halvt års ophold i Neuengamme koncentrationslejr.
Fra 1946-1979 toldbetjent i Åbenrå og de sidste 12 år i Haderslev. Bosat i Felsted siden 1980.
Fritidsmaler siden sit 19. år. Har fra sin tid i Brunsnæs malet teglværksmotiver ved Iller Strand, motiver med Flensborg Fjord og bebyggelser i området. De fleste billeder fra den tid hænger i private hjem i Brunsnæs-området.
I tiden kort efter Neuengamme malede H.P. Sørensen 20 blyantstegninger fra lejren, der fortæller om oplevelserne i koncentrationslejren.

Træk af Broager FDF's historie

v/ Hans Christensen og Henning Damtoft Pedersen

BROAGERLAND

Hvad er F. D. F.?

F. D. F. (Frivilligt Drengeforbund) er Danmarks ældste Drengeforbund. Det blev stiftet paa Frederiksberg af Arkitekt Holger Tornøe d. 27. Okt. 1902 og kan saaledes i denne Maaned fejre 41 Aars Fødselsdag. Det er tillige det største Drengeforbund herhjemme, idet det tæller over 20.000 Drenge. Alene i Sønderjylland har F. D. F. henved 1000 Medlemmer fordelt i 10 Kredse.

F. D. F.s Maal er at bevare Vejen for Kristi Riges Udbredelse blandt Drengene. Det er altsaa et kristent Drengearbejde og staar altid i Tilknytning til enten en Menighed eller et kristent Ungdomsarbejde. Desuden er F. D. F. ogsaa et typisk dansk Drengearbejde, i Modsætning til den mere internationalt prægede Spejderbevægelse, der først i 1908 naaede Danmark. Det kristne og det danske er altid blevet stærkt understreget i F. D. F., det er ogsaa udtrykt gennem F. D. F.s Motto: Med Gud for Danmarks Ungdom.

En af F. D. F.s mange gode Sange finder ogsaa Udtryk for dette:

Vi har lært at elske Danmark
hver en dyr og omstridt Plet.
Vi vil vogte Fædres Minde,
vi vil værne om vor Ret.
Vi har valgt den største Herre
og staar fast som Vædnevagt,
vi gaar frem med hævet Pande
og med Livets Gud i Pagt.

Hvad bestiller man saa i F. D. F.? Man samles en Gang om Ugen, enten til Gymnastik eller til Kredsmøde, hvor der bliver fortalt for Drengene, eller til Klassemøder, hvor der arbejdes med Prøver. Desuden er der en maanedlig Kredstur og om Sommeren er Drengene i Sommerlejr. Sommerlejrene for 1944 er allerede planlagt for de sønderjyske Kredse til Juli Maaned paa »Alsborg« ved Danebod Højskole.

F. D. F. Kredsen, som startes i Broager Mandag den 25. Oktober Kl. 16,30 ved en festlig Sammenkomst i østre Præstegaard, vil blive ledet af Førstelærer Chr. Mathiesen, Skodsbøl, som Kredsfører og Lærer Knud Petersen, Broager, som Delingsfører. Kredsen er tilsluttet Broager Sognemenighed. I Bestyrelsen for F. D. F. i Broager sidder desuden Førstelærer Brock, Skelde, Kommunesekretær Skjold og Sognepræst Johs. Kyster.

Drenge fra hele Sognet paa 10 Aar og opefter, som ikke er Medlem af et andet Drengekorps, kan blive optaget i Kredsen efter at have udfyldt en Optagelsesbegæring underskrevet af Forældre eller Værge. En saadan Optagelsesbegæring kan faas hos Førerne eller ved Mødet Mandag den 25. ds.

Glimrende Dansk Film i Broue Bio.

I denne Uge spilles i Bio en af dansk Films allerbedste Produktioner, Folkekomedien »Søren Søndervold« med en Række af Danmarks bedste Kunstnere i Hovedrollerne. Vi kan bl. a. nævne Poul Reumert, Ebbe Rode, Bodil Kjer og Ib Schønberg. Filmen har en fortræffelig Handling, der fængsler fra først til sidst. Ebbe Rode spiller den unge, uforsonlige Bondeknøs Søren Søndervold, som den Dag, hans Faders lille Ø og hans Gaard paa denne tages fra ham, sværger, at han ikke vil hvile, før det er lykkedes ham at købe Øen og Gaarden tilbage og atter indsætte sin Fader paa denne. Han tager til Købstaden, og Filmens videre Handling fortæller saa om, hvorledes han hensynsløst bruger alle Midler for at naa sit Maal, — og alt ender naturligvis som det maa og skal.

Ungdomsskolen

for unge Piger tager nu sin Begyndelse med Husholdningskursus o. s. v. Se omst. Annoncer!

Ovenstående artikel fra Broager Avis var en invitation til drenge i Broager Sogn i oktober 1943 om at møde op for at høre om, hvad FDF, Frivilligt Drenge-Forbund, kunne tilbyde dem.

Forud for denne artikel var foregået følgende:

"Lørdag den 9. Oktober 1943 om Eftermiddagen Kl. 4 samledes en lille Kreds af Mænd til et Samvær i Broager Østre Præstegaard for at drøfte Oprettelsen af en F.D.F.-Kreds i Broager. Pastor Kyster, som i forvejen er Distriktsleder for F.D.F. i Sønderjylland, lagde for, idet han allerførst aabnede Mødet med en Bøn om Guds Velsignelse over det paatænkte Arbejde blandt Broagerlands Drenge. Derefter oplæste han Grundloven og Forbundsvedtægterne for Landsforbundet Frivilligt Drengeforbund.

Kredsbestyrelsen konstituerede sig derefter saaledes: Formand blev Pastor Kyster. Kommunesekretær Chr. Skjold modtog Posten som Kasserer. Lærer Mathiesen, Skodsbøl, overtog Hvervet som Kredsfører, mens Lærer Pedersen, Broager, blev Delingsfører. Desuden tiltraadte Lærer Brock, Skelde, som 5. Medlem i Bestyrelsen.

Det blev bestemt, at Lærer Pedersen overtog Ledelsen af Gymnastikken og Øvelsesmøderne, mens Lærer Mathiesen skulle lede Kredsmøderne.

Som selve Stiftelsesdagen for Broager F.D.F. blev valgt Mandag, den 25. Okt. 43, hvor det første F.D.F. Kredsmøde skulle afholdes.

Der blev endnu udfyldt og underskrevet en Overenskomstblanket. – Ved dette Møde var Lærer Pedersen fraværende p. Gr. af sit nærforestaaende Giftermaal."
Med det citerede mødereferat fra 1943 indledes protokollen for Broager FDF. Man fornemmer højtideligheden, glæden og visionerne, som prægede mødets deltagere, der midt i krigens mørke år skabte en FDF-kreds, som gennem årene kom til at give så mange børn og unge lyse og gode oplevelser. Mere end 700 børn har i de snart 60 år, kredsen har eksisteret, haft glæde af Broager FDF – en overgang Broager FDF/FPF.
Denne første bestyrelse og førerstab lagde grundstenen til og afstak retningslinjerne for en FDF-kreds, som har forstået at forandre og udvikle sig i takt med tiden. Kredsen er den dag i dag en sund og velfungerende FDF-kreds, hvor gamle traditioner holdes i hævd, og nye er kommet til – og hvor mindet om dem, der engang var med – lever.

Kredsens første år

Den 11. okt. 1943 blev der afholdt et møde for interesserede drenge, som var fyldt 10 år. Dette møde blev afviklet, som man forestillede sig, at de kommende FDF-møder ville udforme sig, bl.a. med sketch og sang.
Lærer Knud E. Pedersen, som havde været FDF'er i Tønder i sin drenge- og seminarietid, fortalte levende og festligt om sine oplevelser og ledsagede sangene på mandolin. Kredsfører Mathiesen blev præsenteret for drengene, og der blev udleveret indmeldelsesblanketter. På selve stiftelsesdagen den 25. okt. 1943 mødte 21 drenge op til et festligt kaffebord i pastor Johs. Kysters dagligstue. Efter dette møde var Broager FDF en realitet.
På grund af mørklægning blev møderne holdt om eftermiddagen. Drengene var inddelt i to klasser: Væbnerelever (over 12 år) og pilte. Uniformen var grå skjorte med skråhue og tørklæde. Det var svært at skaffe uniformer, men det lykkedes hurtigt for de fleste drenge at anskaffe tørklæde og tørklædering.
Man havde af sognerådet fået lov til at låne kommuneskolens gymnastiksal til øvelsesmøder, men allerede under det første møde den 1. nov. 1943 kom der besked om, at gymnastiksalen skulle overlades til en husvild familie. Umiddelbart derefter lagde den tyske værnemagt beslag på gymnastiksalen. FDF flyttede så ned på realskolen, hvor man herefter i en periode holdt møder. Drengene samledes også hos førerne privat og i konfirmandstuen i Østre Præstegård. Øvelsesmøder blev indledt med gymnastik og marchtræning under ledelse af delingsfører Knud E. Pedersen. Efter den fælles gymnastik var der klassemøder, hvor der især blev arbejdet med prøvekravene til bl.a. væbnerprøven. Den indøvede teori blev omsat i praksis på kredsture.
Transportmidlet på disse ture var apostlenes heste, og det blev til mange dagsture rundt på Broagerland. Man mødtes i præstegården eller på Skodsbøl Skole søndag morgen kl. 9.00 og marcherede i samlet trop til de udvalgte mål,

hvor der blev afholdt terrænlege med mange forskellige, dog alle lige fantasifulde, temaer.
Den første kredstur gik til Bøffelkobbel skov. Turen derud var ifølge kredsprotokollen "en rask og fornøjelig March med den bedste Veloplagthed over hele Linien". På landevejen øvede man under en lille pause "Udsvingning i Marchkolonne". På længere ture cyklede man. Det gav en del problemer, da det næsten var umuligt at skaffe ordentligt cykelgrej på grund af krigen. I 1946 måtte en tur til Løjtland aflyses, da drengene ikke havde cykler, der kunne klare turen.
Kredsmøderne for alle medlemmer foregik i Østre Præstegård hos formanden pastor Kyster, eller på Skodsbøl Skole hos kredsfører Chr. Mathiesen, og emnerne på møderne var mangfoldige, bl.a. rejsebeskrivelser og beretninger om spændende mænd, fx polarforskeren Knud Rasmussen eller den amerikanske præsident Abraham Lincoln. Der blev enten fortalt af førerne eller af indbudte foredragsholdere. Det var jo længe før, nogen havde hørt om fjernsyn, så disse beskrivelser af fremmede lande eller farlige bedrifter var virkelig spændende for de lydhøre drenge.
Kredsmødetraditionen er bibeholdt i kredsen lige siden starten, om end i vore dage ikke med samme regelmæssighed som dengang, så dog som samlingspunkt for hele kredsen.

Danske Drenge

For at styrke korpsånden, fællesskabet og bevidstheden om, at FDF var en landsdækkende bevægelse, fik hvert medlem gratis udleveret et månedsblad med artikler, konkurrencer m.v. Bladet hed "Danske Drenge" og var populært læsestof i en tid, hvor der ikke var så mange konkurrerende medier.
"Danske Drenge" blev også brugt til at videregive praktiske meddelelser til kredsens medlemmer. Hos bogtrykker Ihle i Broager blev der trykt en ekstra Broagerbagside, der blev klistret bag på bladet, inden det blev udleveret. Her var månedens program aftrykt, og udgifterne blev dækket ved annoncering ved lokale handlende, som på den måde også støttede FDF.

Faneindvielse

Kredsens første år blev fejret med en stor fest for medlemmer og forældre på Forsamlingsgården i Broager. Formen for de efterfølgende fødselsdagsfester blev grundlagt her, idet festen indeholdt optræden af FDF'erne, kaffebord, festtale og fællessang, bl.a. "Vi er Børn af Sol og Sommer", som stadig synges til fester i Broager FDF.

Ved denne første fødselsdagsfest den 13. nov. 1944 blev kredsens første fane indviet. Protokollen beskriver den højtidelige begivenhed, som jo foregik under krigen, således: "Efter en paafølgende Sang blev vor nye Fane baaret ind i Salen og under Honnør rullet ud. Forbundssekretæren (Gunnar Tjalve) besteg Talerstolen og idet han talte for Kongen slog han det første Søm i den nye Fane. Distriktslederen (Johs. Kyster) talte for Danmark og slog det andet Søm i. Kredsføreren (Chr. Mathiesen) talte for Foreningen Broager F.D.F. og slog det tredje Søm i Fanen. Hele Forsamlingen sang vor Nationalsang og dermed var Kredsens Fane indviet til at være Broager F.D.F.'s Samlingsmærke i dets Arbejde og Stræben mod sit høje Ideal og for Danmarks Fremtid. Drengene opførte derefter paa Scenen med den nye Fane som dekorativt Midtpunkt et lødigt nationalt Stykke."

Kredsfører Knud E. Pedersen ved Broager FDF's 25 års jubilæum i 1968.

Kredsens første fane er stadig velbevaret og i kredsens eje. Den repræsenterede kredsen en sidste gang ved medstifter af Broager FDF og mangeårige kredsfører Knud E. Pedersens begravelse den 11. februar 1977, hvor to FDF'ere, Verner Poulsen og Hugo Petersen, bar kredsens gamle fane, og to FPF'ere, Grethe Reitz (g. Nowack) og Elin Christensen (g. Pedersen), bar den nye fane, som kredsen havde modtaget fra Danmarkssamfundet ved 25 års jubilæet i 1968.

Siden 1960 har det også været en tradition, at kredsens fane er til stede i Broager Kirke ved konfirmationer. Kredsen søgte og fik sin tredje fane i 1994 i 50-året for indvielsen af den første. Og nu optrådte ikke alene navnet FDF på flagdugen, men også FPF, for

Der kom jo piger med i FDF

Broager FDF var udelukkende for drenge indtil 1971, hvor fælleskredse for FDF og FPF (Frivilligt Pige-Forbund, stiftet i 1952) var begyndt at vinde frem. På et bestyrelsesmøde i oktober 1971 blev det besluttet, at man ville forsøge at drive Broager FDF som en fælleskreds. Man inviterede en FPF-sekretær til at fortælle om fælleskredse og udfærdigede en overenskomstkontrakt med landsforbundet om, at "Hytten" (Broagerkredsens hus på Møllegade), telte, musikinstrumenter m.v., der på det tidspunkt var i FDF's eje, skulle tilfalde FDF i tilfælde af, at et selvstændigt FPF blev oprettet.
Allerede den 1. november 1971 var de første piger meldt ind. De fik FPF-medlemskort og FPF-skjolde til uniformerne, men kredsen hed stadigvæk Broager FDF, så de første piger var reelt FDF'ere! Broager FDF/FPF blev officielt oprettet som fælleskreds den 16. maj 1972, og i bestyrelsen blev indvalgt to repræsentanter for FPF: Marianne Knudsen og Karen Gormsbøl.
I 1974 blev FDF og FPF på landsplan lagt sammen til ét landsforbund, og for at få en fælles forbundsdragt blev de grå uniformer erstattet af blå strikbluser med grå bukser til drengene og grå nederdel til pigerne. Uniformsændringen var nok et ønske om en "afmilitarisering", og begrebet fører – som jo nok kunne have en lidt uheldig klang - blev ændret til leder. I forbindelse med forbundsdragten bør nævnes, at man i 1988 indførte en blåskjorte med lommer, og at man dermed opfyldte et meget stort ønske om en mere praktisk beklædning.
I Broager gik udviklingen som fælleskreds stærkt. Ingen tænker i dag over, hvem der ejer hvad, og om et bestyrelsesmedlem er forældre til en dreng eller en pige. Der er heller ikke adskilte drenge- og pigepatruljer, som det var tilfældet de første år. Man kunne konstatere, at forsøget med fælleskredsen blev vellykket.
I dag har man på landsbasis valgt ikke mere at anvende forkortelsen FPF. Navnet et nu: Frivilligt Drenge- og Pige-forbund, FDF.

Hytten i Møllegade

I 1960 begyndte man for alvor at snakke om "eget hus". Den grund, man først havde i tankerne, tilhørte menighedsrådet og var beliggende mellem landevejen mod Egernsund og kirkegården. Man nåede at plante læhegn på grunden, før det ved forhandlinger kom frem, at der kun måtte opføres en bygning af træ, som hurtigt skulle kunne fjernes igen, og at grunden i øvrigt kun kunne lejes.
Men i 1961-62 byggede Broager FDF så sit eget hus. Indtil da havde kredsen haft mødested i Østre Præstegård i konfirmandstuen frem til pastor Kysters fraflytning og præstegårdens overgang til privateje. En periode havde kredsen mødested i lokaler på Centralskolen i Broager.
I juni 1961 købte Broager FDF et grundstykke på Møllegade af arbejder Johan Nørgaard, Sønderborg. Det var en del af det gamle jernbaneterræn i

Nejs: Fra den daværende jernbaneviadukt og ned til grundens nuværende skel bag Hytten. Senere afhændede kredsen den østligste del af grunden mod i stedet for at få en del af den gamle vej til Nejs, da der i forbindelse med byggemodning blev anlagt en ny vejføring.
Grunden lå langt uden for byen på daværende tidspunkt, og det blev diskuteret, om det ikke var for afsides, når de mindre børn skulle til og fra møderne om aftenen, hvor der ikke var gadelys. Ingen havde vist den gang drømt om den byudvikling, der hurtigt ville komme i den del af Broager

Hytten i sin ensomhed, dengang.

Udsigt fra hytten mod Broager.

Penge til byggeri havde man ikke mange af i kredsen. Et medlemskab var for drengene helt kontingentfrit for medlemmerne, så der måtte skaffes økonomisk hjælp ad anden vej. Førerstaben og bestyrelsen besluttede, at man ville besøge drengenes forældre for at høre om muligheden for at støtte byg-

geriet, enten ved et kontant tilskud eller ved et tilsagn om at deltage i opførelsen af byggeriet.
Man må sige, at man rundt omkring i hjemmene fik en god modtagelse. I løbet af en lørdag fik man tilsagn om bidrag på omkring 5000 kr., hvor et bidrag på 100 kr. var almindeligt. Mange penge dengang og en fin startkapital. Men desuden – hvilket bestemt var ligeså meget værd – et tilsagn fra forældre om at stille arbejdskraft til rådighed i flere hundrede timer.
Den bedste måde at beskrive de hektiske måneder på, hvor hyttebyggeriet stod på, er at gengive kredsfører Knud E. Pedersens optegnelser (nedskrevet på et senere tidspunkt) fra kredsprotokollen:

August 1961

12.8. *Alle mand på grunden. 350 meter vandledning nedgraves.*
13.8. *Vandledning færdiggøres.*
14.8. *Vandledning tildækkes.*
15.8. *Førermøde hos Leif Sørensen.*
19.8. *Arbejde på grunden: Udgravning til sokkel og støbning. Ved dette lørdag-søndagsarbejde, der fandt sted til Hytten var færdig, fik vi hjælp fra mange sider. Mange fædre hjalp til i ny og næ, men det store arbejde blev udført af tømrer Egon Poulsen, installatør Viggo Hansen, lærer A. Juul Petersen, tømrer Anton Kirk foruden kredsens egne førere og seniorer. Breum Jakobsen en slags arbejdsleder og tømrermest. Ivar Østergaard en slags "arkitekt". Senere hjalp murermester Kaj Clausen med murerarbejdet. Disponent Gormsen skaffede gennem sine mange gode forbindelser masser af tømmer, cement, glas osv. Førerkonerne bidrog i høj grad til arbejdets vellykkede forløb ved at komme ned på grunden med kaffe. Et ejendommeligt, men hyggeligt og effektivt arbejdsfællesskab. For kredsens førerstab var det en glæde at føle, hvordan forældrekredsen støttede os, både ved arbejde og økonomisk.*
19.8. *Arbejde på grunden.*
22.8. *Kredsmøde med klasseoprykning.*
25.8. *Arbejde på Hytten. Murerarbejde påbegyndes.*
26.8. *-"-*
27.8. *Vi henter sten på Tychsens Teglværk (til FDF-pris: 0,00 kr. pr. 100 stk.)*
29.8. *Klassemøder.*

September 1961

2. - 3.9. *Arbejde på Hytten.*
4.9. *Vask og afsyring af mur.*
9. - 10.9. *Gulvet lægges.*
4.10. *Kredsmøde.*

15.9. *Arbejde på Hytten.*
16.9. *Orienteringskonkurrence.*
16.10. *FDF-komedieprøvning.*
Oprydning i huset til rejsegilde.
16.11. *Klassemøder.*
16.12. *Arbejde på Hytten (taget lægges på).*
24.9. *March gennem byen.*

Rejsegilde på "Hytten" i Møllegade den 24. sept. 1961.

Nedgravningen af den 350 meter lange vandledning havde også sin helt egen historie, som man morede sig over i kredsen i mange år, når talen faldt på byggeriet. Vandledningen skulle gå fra den daværende viadukt og ned til det sted, hvor Hytten var planlagt at skulle ligge. På det sted blev der på enden af vandrøret skruet en vandhane på, og man besluttede, at her skulle køkkenvasken og dermed køkkenet være. Man havde ingen egentlig tegning over huset, men ud fra køkkenets placering planlagde man så Hyttens andre lokaliteter og størrelse. Herefter påbegyndtes udgravningen og støbningen af grunden!

Hytten blev et rart samlingssted for Broager FDF, og med årene udførtes en del forandringer. Der blev indlagt elvarme, bygget depotrum, og toilettet kom "ind i varmen". I 80'erne var der planer om at sælge hytte og grund og bygge nyt hus med en mere tidssvarende indretning. Men ingen af lederne kunne rigtig udholde tanken om, at Hytten skulle rives ned, og økonomien var også næppe til nybyggeri, så man blev, hvor man var.

Kredsen foran "Hytten" ved den årlige mønstringsparade januar 1967.

Lejrliv

Fra lejrene – specielt sommerlejrene – stammer nok de fleste glade minder, hvis man spørger en tidligere Broager FDF'er, og lejrlivet har altid haft en helt central plads i Broager FDF's historie og i organisationens historie som helhed. Allerede i de første år tog man i kredsen på én-dags ture. Senere blev det også til weekendlejre, men i 1944 deltog kredsen så i sin første sommerlejr på Alsborg, i Nørreskoven på Als, sammen med andre sønderjyske kredse. Samme år besluttede man i FDF, Sønderjyllands Distrikt, at købe et grundstykke på Løjtland, og sommerlejren "Frederikshøj" har siden dannet rammen om mange sommerlejre. Dog har der også mange andre steder i landet gennem årene været afholdt sommerlejre, enten i hytte eller i telt. I mange år sammen med Padborg FDF, men også sammen med kredsene i Augustenborg, Agerskov, Åbenrå, Haderslev m.v. I 1946 afholdt Broager FDF sin første "egen" sommerlejr - dog med deltagere fra Augustenborg - på Rømø.

Fra denne kredslejr er bevaret nogle morsomme håndskrevne dagsprogrammer lavet af Knud E. Pedersen:

Dagsprogram fra sommerlejren 1946, Lakolk, Rømø.

Meget kan genkendes fra sommerlejre endnu i dag. Stedet og temaet kan varieres, men lejrene har som regel været bygget op omkring gamle, afholdte traditioner. Det kunne være indianerlejr, gøngelejr, vikingelejr m.v., og mere end én leder har stået post i fuldt indianerudstyr på offentlig vej og hilst pænt på de undrende forbipasserende.

En tradition i FDF har også været, at forældre – mødre såvel som fædre – har været med på sommerlejr som "tante". Tanternes vigtigste opgaver var at lave mad til lejrens sultne vikinger, indianere m.v. Men herudover er de altid blevet udsat for "bortførelser", drabelige vandkampe og fornøjelsen ved at være yndlingsoffer ved lejrbålets konkurrencer. Mange har været med som tante flere gange, og FDF's slogan "Fritid med indhold" er meget dækkende for de fælles oplevelser og glade minder en familie får, ved at forældrene er med som tanter på en sommerlejr for deres børn.

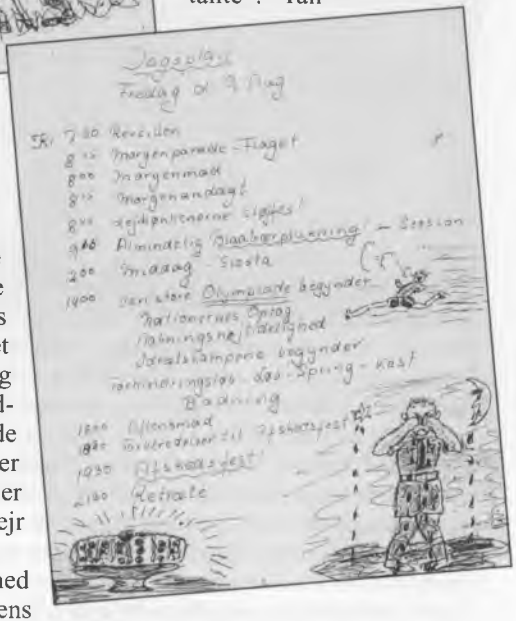

En lang lejrdag afsluttes altid med lejrbål. Festlige aftener, hvor lejrens

hold på skift opfører sketch og bidrager med anden underholdning. Hurtige skift mellem sjov og alvor, sang og latter og så "Høkassen", Broager FDF's legendariske lejravis, i de første mange år altid forfattet og læst op af Knud E. Pedersen, hvor dagens begivenheder i stort og småt blev kommenteret på humørfuld vis. Også den obligatoriske gyserhistorie var han forfatter til. Mange ventede spændt på, om de var med i historierne i dagens "Høkasse", et godt middel til også at fortrænge en måske ellers ulmende hjemve hos de yngste, der snart skulle til køjs.
Nedenfor et lille uddrag af "Høkassens" følgeton – gyseren lige inden sengetid. På sommerlejren "Frederikshøj" på Løjtland i 1958 var det – som så mangen anden gang – historien om:

Det grønne skrig med håndtag i ryggen

- fortsat uhyggeroman i 156 kapitler

Det er nat i Løjts undergrundsbane. Uhyggelig nat. Sorte Joe lister omkring gadehjørnet – baglæns – uden briller. Et lyserødt skrig skingrer og flænger natten i tre dele – på tværs. Han holder vejret – og Jydske Tidende! – Sorte Joe griner højt – to meter og tyve. Joe lytter – det lugter af medisterpølse. Han løfter sin tiløbede maskinpistol, springer ind i en gadedør og låser den fem gange efter sig. En loppe gør hæst i det fjerne. En hund gør også! Joe farer sammen. Noget hvidt nærmer sig. Det er hans slips hans pibe snorkede – så gik den ud. Den gik så tit i søvne. Joe gik bagefter, men standsede brat – og skreg: fortsættes i næste nummer!

Kredsen har siden den første landslejr efter krigen i 1947 været med, når landsforbundet arrangerede landslejr ved Marselisborg syd for Århus eller på landsforbundets egne arealer "Sletten" ved Himmelbjerget. Udenlands har man også været: På cykeltur Sydslesvig rundt i 1954 og for de ældste seniorweekender i Trenehytten, også i Sydslesvig. Tamburkorpsets medlemmer har været på ture til Norge og Østrig, hvor de har givet opvisning. Det er også blevet til fjeldture for de ældste i Norge i 1988 og til Lapland i Sverige.

Morgenparade, Sommerlejr 1946 på Rømø.

Sommerlejr 1956 på Frederikshøj, Løjtland.

Landslejr 1952.

Marselisborg 1957, Pastor Kyster og stifteren af F.D.F. Holger Tornøe

Tamburkorpset

Sidst i 1950'erne begyndte en ung fører ved navn Leif Sørensen at øve marchfløjtespil og spil på marchtromme med nogle drenge, og sammen med sin bror Bent Friberg skabte han tamburkorpset, som i mange år fremover var et stort aktiv for kredsen. Mange drenge – og piger – lærte at spille og opleve glæden

ved musikken. Korpset spillede i hvide sømandsbluser, de såkaldte "hvidbluser" (kopier af FDF's første uniform). Instrumentbesætningen bestod af trommer, fløjter og signalhorn. Korpset kom vidt omkring på landsstævner og venskabsbesøg og deltog ved mange festlige lejligheder i Broager, fx broindvielsen i Egernsund i 1968 og indvielsen af Broager Hallen i 1969, og naturligvis var korpset med til at sætte et flot præg på kredsens egne arrangementer.

Tamburkorpsets start 1961.
Førere Knud E. Pedersen(forrest), Leif Sørensen.

Bent Friberg ledede korpset nogle år, efter at Leif Sørensen var flyttet fra byen. Man ønskede i 1969 at omdanne tamburkorpset til orkester. Økonomien stod dog ikke mål med ambitionerne – trods afholdelse af loppemarked – så man valgte at fortsætte som tamburkorps med Peder Søndergaard som leder.
I 1973 havde korpset besøg af Farsund Pigegarde. Et festligt arrangement, hvor de to korps var ude at spille sammen, bl.a. til Sct. Hans i Broager. Året efter var tamburkorpsets medlemmer på genvisit i Norge.
Fra 1972 – 76, hvor Flemming Gormsbøl var korpsets leder, optog man medlemmer fra KFUK i Sønderborg. Det var et samarbejde, som blev til gavn og glæde for alle parter.
Broager FDF var vært ved landsdelstamburstævner i 1972 og i jubilæumsårene 1983 og 1993. Det var meget store arrangementer, hvor alle kredsens

Tamburkorpset ca. 1967. Leder Bent Friberg.

ledere og mange forældre var i sving. Sjovt og festligt var det med de mange tamburkorps på march rundt i Broager. Deltagerne var indkvarteret på skolen, hvor der også blev øvet, og hvor der de sidste to gange blev lavet mad i skolekøkkenet. Herudover stod Broager-kredsen for aftenunderholdningen, som blev meget rost af stævnedeltagerne.
Igennem årene var tamburkorpsets store problem instruktørmangelen. Mange dygtige musikere har gennem årene været med i korpset, men som i alle små byer forlader mange unge stedet, når de skal uddanne sig – et problem, der desværre også gør sig gældende i kredsen som helhed. I begyndelsen af 80'erne begyndte det for alvor at knibe for tamburkorpset, og skønt mange ydede en stor indsats, blev man i 1987 nødt til at træffe den smertelige afgørelse at nedlægge tamburkorpset, fordi der var brug for alle lederkræfter i kredsen. Korpset blev dog for en kort stund genoplivet i 1992.

Afslutning:

Foranstående har vi forsøgt kort at beskrive Broager FDF´s historie. Lad os afrundingsvis oplyse, at kredsen igennem de sidste år har haft et medlemsantal på ca. 30 – 35. Problemet er desværre, at det er svært at skaffe ledere, der frivilligt og ulønnet vil påtage sig sådant et arbejde i fritiden. Heldigvis har vi

en god opbakning fra forældrekredsen, som kan træde til som f.eks. hjælp ved julestue, kørsel m.m.
Vi har nu overstået årtusindskiftet, og man kan så spørge sig selv, om FDF har en fremtid i den kommende tid, hvor de unge mennesker vil blive tilbudt alverdens nye elektroniske muligheder. Er orienteringsløb, lejrarbejde m.v. så noget for dem?
Med rod i det gamle findes afsæt mod nyt. Indholdet i arbejdet med børn og unge skal hele tiden vurderes, vejes i lyset af nye tider, krav til den enkelte og dennes rolle i fællesskabet.
Her har FDF også kendt sin besøgelsestid. Man er ikke stagneret i støvede traditioner. Man er rustet til at tage nye opfordringer op. Et andet element i det hele er, at trods alle sjove oplevelser og udfordringer, så har FDF et budskab at melde til alle mennesker – nemlig det kristne budskab. Og dette budskab vil der stadig være behov for – også i det nye årtusinde.

Tidstavle for Broager FDF

1943 25. oktober. Broager FDF stiftes.
1944 Distriktssommerlejr på "Alsborg". 13. november fødselsdagsfest og faneindvielse.
1945 Kredsens førere har været med i modstandskampen og gør tjeneste som frihedskæmpere og grænsevagt ved befrielsen. Sommerlejr på Løjtland.
1946 Kredsens første "egen" sommerlejr på Rømø.
1947 Deltagelse i Marselisborglejren, landslejr, Århus.
1948 Sommerlejr på "Frederikshøj".
1949 Sommerlejr på "Frederikshøj".
1951 Marselisborgklubben starter.
1952 Johs. Kyster er nu både formand og kredsfører p.g.a. kredsfører Chr. Mathiesens sygdom. Deltagelse i landslejr: Marselisborglejr. Holdleder Johs. Kyster.
Første gåsetombola afholdes ved rutebilstationen.
1953 Julekredsmøde med pølser og film, første gang.
1954 Cykeltur Slesvig rundt under ledelse af Johs. Kyster og Knud E. Pedersen.
1957 Landslejr, Marselisborglejr. Holdleder Johs Kyster.
1958 Johs. Kyster rejser fra byen. Knud E. Pedersen bliver kredsfører. N.P: Breum Jakobsen bliver formand. Møderne holdes herefter på skolen.
1959 Tamburkorpset grundlægges ved Leif Sørensen og Bent Friberg.
1960 Drenge optages nu fra 9 år og kaldes pilteelever. Første march gennem byen med fløjte og trommer ved fastelavn. Planer om hyttebyggeri. 13. maj: Kredsens første kredsfører, 1943 – 1952, Chr. Mathiesen afgår ved døden.

1961 Grunden ved det gamle baneterræn ved Nejs købes, og byggeriet af Hytten påbegyndes.

1962 Landslejr: Marselisborglejr. Holdleder Hans Christensen. Hytten i Møllegade indvies 13. oktober. Seniorarbejdet starter med Chr. Frederiksen som leder. Bestyrelsesmedlem siden kredsens start J.C. Brock afgår ved døden.

1963 Sommerlejr på "Vardeborg" ved Vejers Strand

1964 Sommerlejr i Farsø

1965 Depotrummet ved Hytten bygges. Sommerlejr på "Fønsborg".

1967 Tamburkorps besøger Københavnerkredsen K28 på Amager. Landslejr på "Sletten" ved Silkeborg. Holdleder Henning Damtoft Pedersen.

1968 25 års jubilæum. Festtale: Johs. Kyster. Ny fane indvies. Sommerlejr i Ålbæk.

1969 Loppemarked på Forsamlingsgården. Landsorkesterstævne i Odense. Sommerlejr på "Frederikshøj".

1970 Sommerlejr på Fanø.

1971 Landstamburstævne i Næstved. El-varme indlægges i Hytten. Piger optages i kredsen.

1972 Broager FDF/FPF starter som fælleskreds den 16. maj. Tamburstævne i Broager. Tamburkorps indleder samarbejde med Sønderborg KFUK. Landslejr på "Sletten". Holdleder Bent-Ove Knudsen. Erik Breum bliver formand for kredsen.

1973 Nye møbler i Hytten. Besøg af Farsund Pigegarde, Norge. Sommerlejr i Videbæk. Sidste gåsetombola afholdes.

1974 Broagers første pigevæbnerpatrulje deltager i FOKS-øvelse. Tamburkorpset i Norge. Sommerlejr i "Granly" ved Kolding. Knud E. Pedersen fratræder som kredsfører. Afløses af Jørgen Hansen.

1975 Væbner Ruth H. Petersen bliver påkørt og dræbt på vej til spil i tamburkorpset.

1976 "Vaskeveranda" inddrages i Hytten. Man sikrer sig nogle træreoler fra det gamle bibliotek til det nye indendørs depotrum. Landslejr på "Sletten". Holdleder Jørgen Hansen. Samarbejde med KFUK, Sønderborg, ophører.

1977 Medstifter af Broager FDF og kredsfører fra 1958 – 1974 Knud E. Pedersen afgår ved døden den 7. februar.

1981 Landslejr på "Sletten". Holdleder Martin Nørvald.

1982 Nyt køkken og varmtvandsbeholder i Hytten. Jørgen Hansen og Martin Nørvald danner kredsledelse.

1983 Kredsen er vært for et tamburstævne med 320 deltagere.

1984 Jørgen Hansen fratræder som leder. Martin Nørvald kredsleder.

1986 Landslejr på "Sletten". Holdleder Max (Jørgen) Jacobsen.

1987 Første nummer af "Æ Kredsblaj" udkommer. Martin Nørvald fratræder som kredsleder. Elin Pedersen ny kredsleder. Sonja Larsen formand. Tamburkorpset nedlægges.

1988 Alice Breum formand. Fjeldtræf i Norge. Holdleder Max Jacobsen. Piltelandsstævne på "Sletten". Holdleder Jens P. Rasmussen.

1989 Byggeplaner. Kredsen får en grund ved den gamle banestrækning. Hytten forsøges solgt.

1991 Landslejr på "Sletten". Holdleder Jens P. Rasmussen.

1992 Tamburkorps genopstår ved Grethe Nowack og Tom Brandt. Nybyggeri skrinlægges.

1993 Piltelandsstævne. Holdleder Jens. P. Rasmussen. Laplandsfærd. Holdleder Tom Brandt. Elin Pedersen fratræder som kredsleder. Grethe Nowack og Tom Brandt kredsledere. 50 års jubilæumsfest den 30. oktober. Festtale: Henning Damtoft Pedersen

1994 Tom Brandt og Grethe Nowack fratræder som kredsleder. J. P. Rasmussen ny kredsleder. Tilbygning til "Hytten" indvies

1995 Alice Breum fratræder som formand. Åse Lorensen tiltræder

1996 Landslejr på "Sletten". Holdleder Tom Brandt

1997 J. P. Rasmussen stopper som kredsleder. Kenneth Schmidt ny kredsleder. Grundet store oversvømmelser i Polen blev turen aflyst, men i løbet at 3 dage arrangeres en tur til Sverige. Holdleder Bettina Larsen

1998 I begyndelsen af året udsættes "Hytten", Møllegade, for hærværk

1999 Aase Lorenzen fratræder som formand. Ny formand bliver J. P. Rasmussen

2000 Medstifter af Broager FDF pastor Johs. Kyster afgår ved døden. Sommerlejren afløses af en familielejr, der afholdes i pinsedagene. Trenehytten husede ca. 30 deltagere i en indianerlejr.

2001 Familielejren gentages igen i pinsen, men dette år på Alsborg. 35 deltog i sørøverlejren.
Der arbejdes på at starte en husindsamling af aviser sammen med de øvrige uniformerede korps.

Blå bog

Hans Christensen, f. 1932, skattechef, Broager.
Indmeldt ved kredsens start i 1943. Delingsfører fra 1960. Medlem af bestyrelsen 1970.

Henning Damtoft Pedersen, f. 1945, forstander, cand. pæd. Erhvervsgymnasiet, Selandia-Center for Erhversuddannelse, Slagelse. Bopæl: Jyderup.
Søn af Knud E. Pedersen. Medlem af kredsen fra 1954 – 1968. Medlem af tamburkorpset fra dets start. Delingsfører.

Broagergruppens tre ledere, her ses fra venstre dyrlæge Dan Høilund-Carlsen, toldassistent Funder-Nielsen og skovfoged Troels Trier Mørch Foto: Kristian Sibbesen

Det var ikke røvere og soldater

Om modstandsbevægelsen i Broager

Interview med skovfoged Troels Trier Mørk (TTM) og dyrlæge Dan Høilund-Carlsen (DHC), optaget i 1983 af Peter A. Petersen (PAP), redigeret af Esben Høilund-Carlsen.

TTM:
Egentlig er jeg lidt ked af at snakke om det, for efterhånden tror folk, at vi løb og legede en slags røvere og soldater, men sådan følte vi det i hvert fald ikke den gang. For mit vedkommende begyndte det i efteråret 43. Jeg blev ringet op af Malling Mortensen, som var ritmester i gendarmeriet i Gråsten. Han ville købe nogle får, men jeg sagde, som sandt var, at jeg ikke havde nogen. Han blev imidlertid ved med sine får, og det endte med, at han kom over for at snakke med mig.

Da han kom, gik han lige til sagen. Det var oberst Paludan-Møller, der havde sendt ham, fordi obersten mente, at det var på tide, at der blev skabt et netværk mod tyskerne her i Sønderjylland. Hvad det gik ud på, kunne han ikke rigtigt sige, men obersten "havde visse kontakter", og i Gråsten var de allerede i gang med noget, de kaldte "terrænsport". Dét havde jeg hørt om fra fiskemester Damgård. Han var meget ivrig med dette her terrænsport – indtil han blev taget (af tyskerne).
I begyndelsen blev det ikke til meget ud over nogle illegale skifter og sådan noget. Måske var oberstens kontakter ikke særligt gode. Og så skete det triste i maj 44, at tyskerne belejrede gendarmeriets bygning og brændte obersten inde. Den 26.5.1944 ankom tyskerne til gendarmeriets hovedkvarter i Gråsten for at anholde Paludan Møller. Han nægtede at overgive sig. Hans familie fik lov til at forlade bygningen, men han fortsatte kampen med sin pistol i en langvarig ildkamp indtil bygningen brændte sammen over ham.
Vi andre famlede videre. Når jeg siger "vi", skyldes det, at overtoldassistent Julius Funder Nielsen i Egernsund havde fået forbindelse med modstandsbevægelsen højere oppe i Jylland, mens jeg fik forbindelse via Jens Christian Ovesen i Sønderborg. Han var tidligere kaptajn i livgarden, nu byleder i Sønderborg, og han forklarede meget nøje, hvordan modstandsarbejdet skulle udformes. Der skulle opbygges "kompagnier" rundt omkring – han snakkede udpræget militærsprog – og hver kompagnichef skulle have nogle "delingsførere". Disse skulle igen skaffe nogle "gruppeførere", som stod i spidsen for grupper på 8-10 mand. Og afgørende var, at man kun kendte sin chef og folkene på ens eget niveau, så systemet ikke kunne trævles op. Men det var stadig usikkert, om vi, Broager, sorterede under Gråsten eller Sønderborg.
Så kom den første praktiske prøve. Vi fik besked om en våbentransport fra Ålborg, som egentlig skulle have været til Augustenborg, men som nu blev omdirigeret til Broager.
Beskederne gik gennem Anton Linnet (landbetjent i Broager, som på dette tidspunkt var gået under jorden i forbindelse med tyskernes arrestation af dele af det danske politi. Under en falsk luftalarm 19. september 1944 arresteredes ca. 2000 politimænd i de større byer, de øvrige politimænd ca. 7000 gik under jorden, og mange sluttede sig til modstandsbevægelsen).
Han fungerede som kurér for byledelsen i Sønderborg. Vi satsede på at standse lastbilen fra Ålborg ved Baså og omlade til lokal transport. Linnet fik sin gamle nabo i Møllegade, fragtmand Peter Mathiesen, til at stille op, og vi læssede af midt om natten i laden ved gårdejer Jørgen Slot, derfra op på ringriderpladsen. Denne lade stod tom. Det blev igen Linnet, der måtte rykke ud. Han spurgte Slot, om han måtte låne laden for én nat. Ikke noget problem, mente Jørgen Slot. "Jamen, er du klar over, at hvis det her går galt, så bliver du skudt og din gård brændt af?" fortsatte Linnet. "I kan komme i min lade og gøre, hvad I vil, bare I ikke fortæller min kone om det!" svarede Jørgen Slot. (Om denne begivenhed fortæller Carl Slot, han var karl hjemme hos sin far. Der kom 7 –8 mand cyklende til middag, og der var blandt dem enkelte jeg

kendte, politibetjent Linnet, skovfoged Trier Mørck og fra min soldatertid kendte jeg kaptajnløjtnant Ovesen. Man havde ventet at bilen ville komme til middag, - det blev en lang eftermiddag. Det var først lørdag aften, at bilen blev kørt ind i laden derhjemme, og våbnene blev pakket ud og gemt i ringriderladen. Denne handling var jeg dog ikke indblandet i. Men næste morgen skulle lastbilen videre til Als, der var een af mændene der havde sovet på gården. Bilen ville ikke starte men man fik den i gang, det var jo med gengas dengang. Der var glemt noget af det plastik hvad våbene var pakket ind i, samt et koben, som Carl gemmer som et minde fra den tid.)
Så kom dagen. Vi var vel en 7-8 stykker, der sad og ventede hjemme hos mig skovfogedbolig Ramsherred nr.1. bl.a. delingsføreren fra Skelde, mejeribestyrer Hans Mathiesen, som havde medbragt en mejerist ved navn Gammelgård. Linnet for ud og ind og rapporterede om mystiske Gestapobiler og lignende – han var meget nervøs den aften. Funder Nielsen (overtoldassistenten fra Egernsund) spillede skak med mejerist Gammelgård, og da nervøsiteten nærmede sig et højdepunkt, hørte vi Funder sige: "Hvis du flytter den springer dér, Gammelgård, så tager jeg dit tårn, og så er du mat i få træk. Så hvad med at gøre det om?" Så faldt der ro over lejren.
Peter Mathiesen kom til tiden, tog den aftalte tur rundt om Skelde, mens vi gik op til Jørgen Slot og så læssede vi af. Et par dage efter spredte vi våbnene ud, nogle til Hollensens skov nede i Nejs, i dag er der bebygget der, andre til Skelde Skov, resten til et fårehus, der hørte med til skov-fogedstedet, det lå der hvor nu den nye centralskolefløj er bygget. Det hele i fine trækasser, foret med tagpap, som snedker Lorenz Hansen havde lavet til os, transporteret til rette sted af dyrlægen.

DHC:
Ja, tak. Du bad mig om at hente dem, men jeg havde en lille Morris, der kun kunne rumme 2 kasser ad gangen. Så jeg kørte ind til Troels (TTM) for at sige, at det ville blive for påfaldende, hvis jeg ankom til Lorenz Hansen 8 gange i træk for at læsse kasser. "Du har ret", sagde Troels. "Fidusen er at gøre det hemmelige åbent!" Og så fik han fat i en ladvogn og transporterede hele våbenlasten videre i fuld offentlighed – ligesom de cykelbude i København, vi havde hørt om, der kørte rundt med maskinpistoler i bagagebæreren.

TTM:
Det var det samme, da kompagnichefen i Gråsten – det var Poul Hansen på Den Gamle Kro – skulle bruge 6 bazookaer. Han sendte en mand midt om eftermiddagen med en lille, åben ladvogn med generator. Der lå en masse rør, og så lagde vi bare bazookaerne mellem dem, og det gik godt. Han hed Hans Rasmussen, og han var egentlig mekaniker, men de kaldte ham for Hans "Pat". Og det var, fordi han – da det begyndte at gå dårligt med benzinsalget – var begyndt at lave særlige brystholdere til piger med for små bryster. Så blev det til Hans "Pat".

PAP:
Det lyder så nemt. Var der slet ingen risiko? Der var jo mange hjemmetyskere i Broager.

DHC:
Ja, jeg boede med en hjemmetysk nabo på hver side. Og du, Troels, boede jo lige over for Heine Horn!. I Ramsherred nr. 2 var Heine Horn krovært og det af den gamle skole, hvad der taltes om i krostuen ville han aldrig sladre om.

TTM:
Ham var der aldrig vrøvl med. Han var ikke bare tysk, han var kejsertysk! Det var noget andet end Hitler.

DHC:
Ja, han var god nok.

TTM:
Men så blev det mere alvorligt. I Sønderborg var der en sabotagegruppe, som havde planlagt at sprænge de tyske skibe, der lå i havnen, men inden de kom så langt, blev en af dem skudt, og lederen af aktionen, der hed Peer Holm, blev taget af Gestapo. De tog ham med til Staldgården i Kolding, og man sagde, at de tvang Holm til at bære sin døde kammerat på ryggen op til kasernen. Han sad i Kolding i 14 dage i det samme tøj, smurt ind i blod, og til sidst fik han alle tænderne slået ud. (Peer Holm har i bogen Als og Sundeved 1940-45 udgivet af Historisk Samfund for Als og Sundeved redigeret af Henrik Skov Kristensen og Inge Adriansen skrevet om denne sabotage).
Nå. Vi blev blandet ind i det, selvom det var mod hemmelighedsreglerne, fordi resten af gruppen jo måtte have sprængstoffet af vejen. Gruppelederen hed Hans Christian – i dag hedder han Wolden Ræthinge og er direktør for 66-selskabet. Han var lige begyndt i marinen, da krigen kom, men måtte jo holde op, da tyskerne beslaglagde flåden i 43. Et andet medlem var kunstmaleren Viggo Kragh Hansen, og så var der en præst oppe fra Thy og en landbrugslærer fra Gråsten. Det var Kragh Hansen, der kom med sprængstoffet i en stor, sort kuffert, han fik lov til at stille det ind hos elektriker Egidius Petersen der havde sit værksted hos Johannes Petersen indehaver af Tatol-forretningen Borgergade nr. 1. Men så om aftenen et par dage efter ringer Johannes Petersen pludselig til min kone, Ruth, og siger, at han har besøg af Gestapo, som spørger efter en kuffert, den vidste han af gode grunde intet om. Jeg røg på en cykle op til Tatol og fik fat i kufferten. Stakkels Johannes var helt ude af den, han anede jo intet om det.
Først kørte jeg ud af jernbanestien, for dér, hvor Krumbækken løb under stien, havde jeg en pistol gemt, som jeg gerne ville have fat i. Men så mærkede jeg, at der var noget galt. Det puslede i mørket, og da jeg sprang op på cyklen igen, var der en, der løb efter mig. Jeg kørte ud af banestien, og da jeg passerede

Krammarksvejen, kom der en bil. Det måtte være Gestapo, for der var ingen andre, der måtte køre. Og da jeg nærmede mig Skelde, så jeg 2 biler mere, så dér skulle jeg ikke hen. Jeg begravede kufferten i en lille skov nede ved Christian Knutzen og gik hjem over markerne. Men jeg turde ikke gå helt hjem, så da jeg kom til Franz Løber, ham med øldepotet, han boede på Dyntvej 41, og der gik jeg ind og bad om husly. De har sikkert troet, at jeg ikke var rigtigt klog, men de kunne da se, at jeg frøs, og jeg fik lov til at ligge på sofaen. Men sove kunne jeg sgu ikke, så da det blev lyst, listede jeg videre, og nu hentede jeg min pistol. Jeg var så hidsig.
På det tidspunkt sov jeg aldrig hjemme. Jeg havde den aftale med Ruth, at hun hængte et håndklæde ud af et vindue på første sal, når der ikke var fare på færde, og jeg gik først ind, når jeg så håndklædet. Ruth fortalte, at Gestapo havde været der et par gange i nattens løb og spurgt efter mig. Hun ville ikke tale med dem, men vi havde en elev, Niels Ebbe Skovgård, og han havde fortalt dem, at jeg var ude at se til nogle syge får. Det var for at bortlede opmærksomheden. Han kunne jo ikke vide, at vi havde våben i fårehuset!
Nå. Jeg havde jo ikke sovet, så jeg var nødt til at hvile mig. Vi havde en fast aftale med frøken Jeppesen i børnehaven. Hun boede i huset lige over for slagter Josepf Rasmussen, det hus, som Reinhold Hansen ejede. (Sct. Pauli nr. 20.) Der var oprettet en børnehave i huset i1941. Ja, hun hed Jeppesen den gang, før hun blev gift med postbudet, Rasmus Sørensen. Hun havde en opredt seng stående i en slags pulterkammer, som man kunne være i.
Jeg gik til køjs, men jeg havde begået 2 fejl. For det første havde jeg pistolen med mig – hvad skulle jeg egentlig med den? – og for det andet havde jeg sagt til Ruth, at jeg gik over i børnehaven. Ellers sagde jeg aldrig, hvor jeg gik hen. Og hen ad middag kommer der pludselig en mand ind i værelset. Jeg afsikrer pistolen, men så ser jeg, at Ruth står bag ham. Han kom fra Jens Christian og Kragh Hansen og skulle hente den kuffert. "Hvis du kommer fra dem, må du jo have et stikord", sagde jeg. Det havde han også. "Bajstrup," sagde han. Det gjorde mig ikke klogere, men det viste sig, at BBC fra London aftenen før, hvor jeg jo ikke var hjemme, netop havde opgivet det stikord. Sprængstofferne skulle bruges til at afbryde jernbanelinien ved Bajstrup station.
Så var vi ude at hente den kuffert i skoven, hvor jeg havde gravet den ned om natten. Jeg kørte forrest og ved Gammelgab, så vi Gestapo køre forbi. I Broager stod jeg af, mens han fortsatte. Men da han var nået til Skodsbøl, tabte han kufferten, og det hele flød ud på gaden. Det var der heldigvis ingen, der opdagede. Stoffet kom frem, og de fik sprængt jernbanen derude. Så pudsigt var det ind imellem.

DHC:
Så var det den historie med "Larsen".

TTM:
Ja, de hed sgu alle sammen "Andersen" eller "Petersen" eller "Olesen", og en

aften kommer der en mand ind i min stue og kalder sig "Larsen". Det var ham præsten fra Thy. Han havde fået at vide af Kragh Hansen, at han kunne sove hos mig. "Den går skam ikke," sagde jeg, "det gør jeg ikke engang selv". Men jeg sendte ham hen til frk. Jeppesen i børnehaven. Hun tog imod ham, diskret som altid, men hun var blevet gift i mellemtiden, og manden, Rasmus Sørensen, var ikke helt indviet i, hvad hun brugte pulterkammeret til.
Og her kommer en mand og beder om at sove hos hans kone!. Det gav et større ægteskabeligt problem, der dog hen af vejen blev løst.
Ved en anden lejlighed var det Kragh Hansen selv, der dukkede op. Jeg sendte ham ned til bager Jensen i Skodsbøl, der også havde sådan en seng stående. Fint, ingen spørgsmål. Men så vil skæbnen, at Anton Linnet, vores politibetjent under jorden dukker op i det samme kammer. Han var vant til at komme der, men uheldigvis havde han sine sorte politibukser og støvler på den dag, og Kragh Hansen retter pistolen mod ham: "Hvis du bare rører dig, skyder jeg. Er du med?" Dér stod så Linnet, men til alt held dukkede bager Jensen op og forklarede sammenhængen. De to kendte nemlig ikke hinanden. Dér var Anton sgu tæt på.

PAP:
Hvor langt er vi henne nu?

DHC:
Vi er vel nået til marts 45. Se, alt det med våbnene blev jeg holdt uden for indtil da, og jeg var ærlig talt lidt fornærmet over det. Men så kom jeg over i skovfogedboligen en tidlig morgen og traf Jette, Troels' ældste datter, som kom til at røbe, at faderen aldrig sov hjemme. Da dæmrede det lidt, og grunden til, at jeg var lagt på is, var, at jeg havde fået den opgave at samle penge ind.. Først havde man prøvet pastor Sjellerup i Nybøl, men han havde ikke succes og bandede over disse "fedtede bønder". Så gik jeg i gang, men det varede ikke længe, før jeg fik besøg af Troels. Han havde mødt en gendarm i Skelde, der sagde: "Hvis man giver dyrlægen 100 kr., kan man få en maskinpistol." "Det var ikke så godt", mumlede jeg. "Nej, det er derfor jeg kommer," sagde Troels. Og så blev jeg lagt på is. Men det viser indirekte, hvor god Troels var til det job, til at holde tæt f.eks.

TTM:
Nu var du jo udset som souschef, og derfor skulle du vide så lidt som muligt, indtil det kom til stykket. Med hensyn til diskretion kommer jeg til at tænke på 2 eksempler: På et tidspunkt var jeg oppe hos postmester Byriel for at liste ud af ham, hvad man skulle gøre, hvis man ville lamme telefonen. Byriel, som var en solid mand, sagde, at det kunne han ikke udtale sig om, for han var jo tjenestemand. Men da jeg var på vej ud, pegede han på en ledning og sagde: "Men dét kabel skal man passe godt på. Bliver det afbrudt, ryger telefonen over hele Broagerland." Ellers kunne han ikke give mig nogen oplysninger!

Og så var der Aksel Hoffgård Møller, der var direktør for Sparekassen. Ham ville vi gerne have med, og jeg kendte ham så godt, at jeg kunne spørge ham direkte. "Nej", sagde han, "af hensyn til mit arbejde i Sparekassen, kan jeg ikke være med i sådan noget, og i øvrigt egner jeg mig slet ikke til den slags. Så det vil jeg helst være fri for." Det forbavsede mig meget, men ikke længe efter var jeg til et møde i Sønderborg med landsretssagfører Kølby og lektor Viggo Petersen fra Statsskolen, hvor vi drøftede, hvem der skulle arresteres, når kapitulationen kom. Det viste sig, at de havde en fin liste over folk i Broager. "Hvor søren har I den fra?" "Fra vores kontaktmand i Broager, Hoffgård Møller i Sparekassen!"

DHC:
Det var fornemt.

TTM:
Ja, han ville ikke rode tingene sammen.

DHC:
Yderst fornuftigt.

TTM:
Men nu var vi kommet så langt, at vi snart skulle til at bruge våbnene. Jeg havde flere gruppeførere oppe i mit hønsehus, og den eneste, det kneb lidt for, var pastor Kyster.
Pastor Kyster var vores sognepræst for østre distrikt og boede i Ringgade 12. Viljen var god nok, men det kneb for ham at omgås et våben.

DHC:
Ja, han var en fredsengel.

TTM:
Hans Mathiesen fra Skelde Mejeri var den, der havde mest forstand på det, og det viste sig da også, at han og hans folk havde øvet sig i ostelageret på mejeriet. Der kunne de skyde lige så tosset, de ville, uden at det kunne høres udenfor. Hvad med dig, Peter? Du var da også med til noget lignende.

PAP:
Jeg fik opfordringen fra Joseph (slagter Joseph Rasmussen), og vi mødte 6 mand nede hos min fætter, Hans Petersen Slotsvej nr.10 i Iller. Han havde fået udleveret nogle amerikanske karabiner det var dem der var med i den våbensending som før omtalt, men de var pakket ind i fedt og plastik eller sådan noget. Først prøvede vi, om vi ikke kunne koge fedtet af i en gruekedel, men det gik ikke. Så gik vi i gang med petroleum, og til sidst fik vi det værste af, men da havde vi også fået så mange grogger – for at holde petroleums-

dunsterne ud, I ved – og det var blevet for sent at holde skydeøvelser, så vi slæbte våbnene med hjem. Det blev først til noget så sent som 4. maj, 1945. Vi stillede op i vores store lade derhjemme, men det første skud fik hele bliktaget til at runge som en højtaler, så vi fortrak ned til Hollesen's teglværk, det der i dag er Cathrinesminde Teglværksmuseum. Og det gik udmærket, for fjorden var fuld af tyske ubåde, og de lavede så meget spektakel, at de overhovedet ikke kunne høre, hvad vi lavede derinde. Pludselig kom Margrete Nordemann Jensen løbende, hendes mand Knud var med i vores gruppe, "Der er fred" Så hurtigt hjem, gemte min karabin, for senere at deltage i festen i Broager, hvor vi gik rundt i gaderne og sang vores danske sange. De fik en ekstra tand ud for de huse hvor der boede hjemmetyske familier. Vi sluttede ved Ihle's møbelforretning, hvor August Korse udbragte et leve for vores konge Christian den X. og vi sang kongesangen. (Denne begivenhed omkring befrielsen har August Korse beskrevet i den føromtalte bog Als og Sundeved 1940 – 45).

TTM:
Lige der omkring siger jeg en dag til dyrlægen, at vi må ned at se til de våben, vi havde liggende i statsskoven i Egernsund. Så viser det sig, at der er kommet nogle store krigsskibe ind i havnen, og 1500 marineinfanterister har slået lejr i skoven, oven på vores våben! I nogle meget fine telte, i øvrigt. Jeg beder om at tale med kommandanten, og det kommer jeg til. Sikkert fordi jeg har min skovfogeduniform på. Det er en ung løjtnant, og han bliver smækfornærmet, da jeg siger til ham: "Når I nu kapitulerer, kan I så ikke lade de telte stå?" Han bliver fuldstændig rød i hovedet, snerrer: "Wir kapitulieren gar nicht!" og snurrer rundt på hælen. Så mente dyrlægen, det var bedst at gå. Men et par dage efter kom de altså til at kapitulere.

PAP:
Sig mig, Troels, hvad var meningen egentlig på det tidspunkt? At vi skulle danne et grænsekorps eller et vagtværn eller hvad?

TTM:
Problemet var, at der ikke var nogen mening. Selv den øverste ledelse vidste ikke, hvordan det ville ende. Invasion, revolution – alt var muligt. Jeg var nede hos Funder-Nielsen i Egernsund, da kapitulationsbudskabet kom, og først i løbet af aftenen kom der en ordre fra region 3, altså Sønderjylland. Vi skulle bevogte hele Broagerlands kyst, og så skulle vi sende folk til grænsen i Kruså, for der var ingen dernede. Funder og jeg satte holdene sammen, fik fat i et par busser og nogle CBU-uniformer og sendte folk afsted under ledelse af Funder. Der var masser af tyskere, men ingen englændere over hovedet. Du var da med, Peter?

PAP:
Ja, det var meget forvirret til at begynde med. Der var ikke meget system i det.

TTM:
Det kunne ikke være andet. Det gik så hurtigt. Men vi fik da spærret grænsen, fik tyskerne til at aflevere deres våben - de afleverede alt undtagen håndbagage - og vi fik indrettet nogle marker, til opsamling af gods og heste f.eks. Men så sendte regionen en mand ned, som vi fik lidt galt i halsen. Det var den senere litteraturprofessor i Århus, Jens Kruuse, og han førte sig frem på grænsen, som om det var en scene. F.eks. sendte han en dag amtmanden, Refslund Thomsen, tilbage til Åbenrå med bemærkningen: "Sådan en halvtysker!" Selvom vi fortalte ham, at amtmanden havde haft kontakter med Folke Bernadotte (om hjælpetransporter fra kz-lejrene i de såkaldte "hvide busser"), gjorde det intet indtryk på ham.

DHC:
Det var uforskammet, men egentlig udtryk for en udbredt opfattelse i modstandsbevægelsen. Der var en stor forbitrelse mod myndighederne – tænk bare på, hvor mange gange statsminister Buhl ivrede mod modstandsbevægelsen – vi følte, at vi havde gjort for lidt for at hindre, hvad der skete, mens myndighederne havde strakt sig for vidt. Derfor denne begrebsforvirring.

TTM:
Det kan der være noget om, men jeg fastholder, at Kruuse opførte sig flabet. Det pudsige ved den periode var, at der kom en klage til tolddepartementet over Funders indsats som lokal kommandant. Man udbad sig en forklaring på, at han havde forladt sit toldembede i Egernsund i 14 dage uden tilladelse. Han svarede: "Jeg, Julius Funder-Nielsen, løjtnant i feltartilleriet, har indtaget en stilling ved den danske grænse, en general værdig. Julius Funder-Nielsen." Og to dage efter fik han svar fra departementet med tak for redegørelsen.

PAP:
Så er der det lidt kedelige kapitel med vores hjemmetyskere. Hvem havde bestemt det?

TTM:
Det var en ordre fra regionen, som havde en oversigt over hvem, man betragtede som modstandere eller upålidelige, og de blev i første omgang internerede på kommuneskolen.
Jeg ved ikke, om der blev begået fejl. Det tør jeg ikke sige. Men der var ingen, der led overlast, og det var vel rimeligt, at der i den situation skete arrestation af folk, der havde opført sig "uklart". Og så skal man ikke glemme, at det stadig var farligt hernede i Sønderjylland.
Hans Mathiesen (mejeribestyreren i Skelde) skulle arrestere nogle folk i Rendbjerg, men så viste det sig, at der stadig var bevæbnede tyske soldater dernede. De skød på Mathiesens folk og ramte en, der hed Patrik, i låret og i venstre arm og bryst, men kun overfladisk. I Gråsten var der også stadig

tyskere, som skød en mand d. 5. maj, og så sent som 6. maj blev arkitekt Mathiesen, som var søn af læreren i Skodsbøl, arresteret af tyskerne i Sønderborg.

PAP:
Men hvad med hjemmetyskerne hos os, her på Broagerland?

DHC:
Tja, Troels og jeg blev kaldt ned til Matzens teglværk i Egernsund. Mens Carl Matzen sad i spjældet, dikterede hans kone at vi skulle betale hendes mands livsforsikring og sørge for, at fattige folk i Egernsund ikke skulle betale for alle de mange flygtninge, der var dukket op østfra.

TTM:
Ja, Egernsund var lidt af en hvepserede p.g.a. de mange hjemmetyskere og de mange skibe. Men sagen er, at jeg faktisk ringede til Matzen og fortalte ham, at vi var nødt til at arrestere ham, og det var han indforstået med. Han bad bare om, at det kunne foregå stille og roligt, og sådan blev det – i dyrlægens bil.

DHC:
Fordi jeg havde benzindepositum hos modstandsbevægelsen, men jeg syntes, det var noget pjat at arrestere Matzen. Så sagde Troels, at vi ikke kunne være andet bekendt, for Matzen var formand for den tyske forening og ville sikkert blive fornærmet, hvis han ikke blev arresteret!

TTM:
Så var der lærerinden i den tyske skole, frk. Wernich. Hun lagde sig syg, og vi måtte hente en læge helt ude i Frøslevlejren for at få hende på benene. Hun var meget vred.

DHC:
Men det, hun havde lært børnene, var tysk propaganda af groveste art. Bagefter kom en af disse skampletter, hvor skolen og børnehaven blev smadret, uden nogen mening. Sværest har jeg det med Carsten Jepsen (gårdejer, Skelde). Han var ærketysk, men yderst reel. Da han blev sat i spjældet, fik en af hans 3 døtre difteritis. Det var alvorligt. Og det tjener Troels til ære, at han fik ham sendt hjem igen. Datteren døde ganske vist, men Carsten Jepsen blev ikke hentet igen.

PAP:
Den her samtale minder mig om, hvor forskellig bedømmelsen af modstandsbevægelsen var den gang og nu. Hvorfor gjorde I det egentlig?

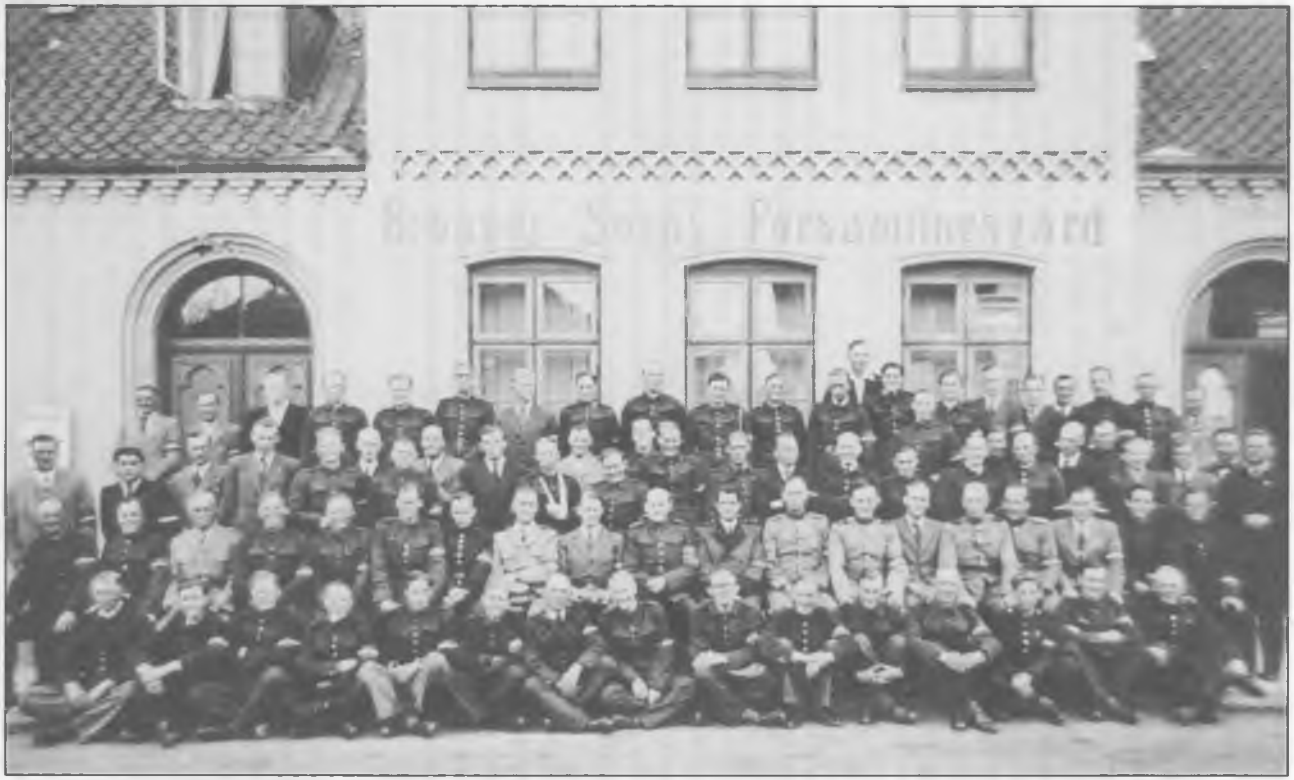

Frihedsbevægelsen på Broagerland samlet til fest på forsamlingsgården den 15. juni. Der var gæster med fra Kolding og vores gendarmer er også med. Navnene på de fleste er kendt og kan ses på vores lokalarkiv.

DHC:
Den nedrakning af modstandsbevægelsen, den interesserer mig sådan set slet ikke. Det var tilfældet eller omstændighederne, der førte os ind i det, en bonde, en skovfoged og en dyrlæge. Vi var civilister, som blev militære, fordi det var nødvendigt. Et stykke arbejde, der skulle gøres, uden at vi opfattede os som helte eller noget som helst.

TTM:
Tja, hvorfor gjorde man det? Det er sgu et svært spørgsmål. Det var en selvfølge, og man spekulerede egentlig ikke meget over grunden. Og man anede jo ikke, hvad man gik ind til. Hvad med dig selv?

PAP:
Når man er født som sønderjyde vokset op i et dansk hjem, så … Min far og min mor, især min far, kunne bande de tyskere langt væk. Han sagde den dag, krigen brød ud: "Den taber de!" Det var bare en tro, og den smittede af på mig,

TTM:
Til sidst var vi over 100 mand her på Broagerland og Sundeved, så du kan jo se, at der var mange, der har haft den samme tanke.

DHC:
Der var en ønsketænkning om, at når vi blev fri igen, så ville vi alle gå samme vej. Den indstilling har jeg aldrig troet på. For mig var modstandskæmperne nogle mennesker, der gjorde et stykke arbejde sammen, men så kommer man til en korsvej, og så går man videre af den vej, skæbnen har bestemt for hver enkelt – og så er den potte ude. Men det forhindrer jo ikke, at det er meget skægt at snakke om det, for vi oplevede meget, og mange af de oplevelser er morsomme at huske på nu bagefter.

EHC

Skubkærre som håndværkerne brugte som transportmiddel. Foto: Ulrik Pedersen

Et Julebrev

En gammel kagedåse, arvet efter min Bedstemor. Den var forsynet med en anordning så den kunne låses! Det var spændende hvad mon den indeholdt?. Men i stedet for julekager var den fyldt med mange små sedler og utallige avisudklip. Bedstemor havde nedskrevet forskelligt især salmevers, men der var også utroligt mange avisudklip. Bedstemor havde stor kærlighed for vers, som ofte forekom i datidens aviser. Men hvad der for mig var mere interessant var flere meget gamle breve. Et af dem syntes jeg godt kunne offentliggøres, det er skrevet 2. juledag 1876. Brevet fortalte for mig sin egen historie, den vil jeg hermed gerne delagtiggøre andre i.

Her er så brevet oversat til dansk, det er jo skrevet med gotiske bogstaver og på tysk. Oversættelsen er foretaget af Hr. og Fru Jacobsen Stenbæk.

Christiansfeld den 26. 12. 1876. på 2. Juledag.

Dyrebare forældre!

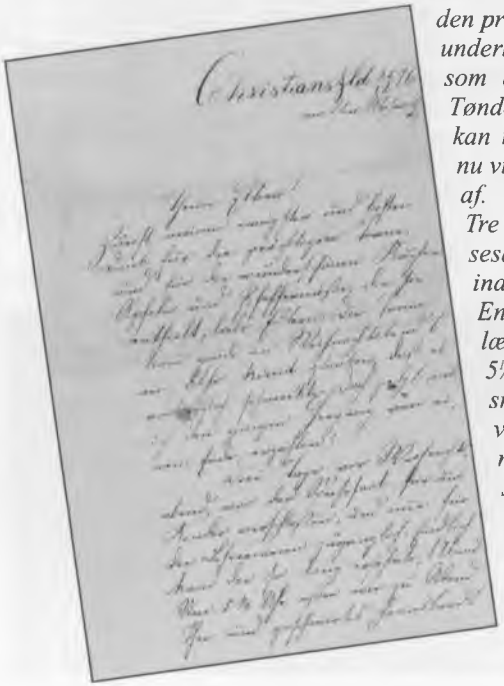

Først min inderligste og bedste tak for den pragtfulde "tønde" og for de vidunderlige kager, æbler, pebernødder som den indeholdt kære forældre. Tønden kom netop Juleaftensdag, I kan tro det smagte fortrinligt, men nu vil jeg fortælle jer alt fra en ende af.

Tre dage før Juleaftensdag var spisesalen låst for os børn, kun lærerinderne havde adgang til den. Endelig kom den aften, som vi så længe havde set frem til. Klokken 5½ spiste vi til aften, vi fik te og smurt franskbrød. Klokken 7 gik vi ind i salen til "Kærlighedsmåltidet", alle vi børn sang da salmen: "Oh du fröhliche oh du selige". Så kom lærerinderne ind med et lys til hver af os børn, det så meget smukt ud, da vi alle sad der med et tændt lys i hånden. Efter at vi var kommet hjem, så måtte vi

gå ind i spisesalen. Glansen af de mange lys strålede os i møde. Enhver måtte finde sin plads. Jeg fandt hurtigt min plads, og så derfra hen mod gaverne og til mig min tønde, men hvad den indeholdt, det ved I jo kære forældre. De kønne øreringe. Jeg vil straks skrive til Tante og takke for dem. Men nu til de øvrige smukke gaver: Først et sort silke forklæde forneden med flæser af samme stof. Det er meget smukt. Så et par brune glacé handsker, et langt silketørklæde sådan et som vi skal have på til konfirmationen. Derfor har alle konfirmander fået sådan et. Så har jeg fået en meget smuk bog "Palmeblätter" samt tre nodestykker. Desuden en stor birkeskage, et lille stykke chokolade, 6 æbler, en honningkage, 6 andre småkager og nødder. Var det ikke vidunderlige gaver dyrebare forældre, åh tusind tak for dem. Efter alt var set og beundret, viste vi vores gaver til hverandre. Men juletræet har jeg jo helt glemt. Det nåede fra gulv til loft, og havde vel nok forneden en diameter på 5 alen. Det er pyntet med honningkager og ting af papir og mange, mange lys. Der er noget endnu nemlig "Bethlehem", stalden der forestillede der hvor Frelseren er i stalden, med Josef og Marie og det lille kristusbarn i krybben, i den anden ende Herodes palads, hvor en vej fører ned til stalden; der græsser hyrderne deres fåreflok, og de tre vise mænd kommer ridende langs ad vejen, alt er udlagt med mos; ind imellem er der rindende bække med broer o.s.v. Nu er jeg også færdig med min fortælling. En hjertelig hilsen til alle kære familiemedlemmer og bekendte overalt. Sneen ligger meget højt her. Posten har i flere dage ikke kunnet komme rundt. Forhåbentlig har I fået min pakke og mit brev rettidigt til juleaften. Med den inderligste tak og med hilsen og kys slutter jeres datter som elsker Jer så højt.

Marie Andersen

Marie Andersen, født 11.11.1861 - død 4.6.1890.

Jeg vil gerne først fortælle lidt om brevets afsender Marie Andersen. Brevet er, som der står, afsendt fra Christianfeld, hvor hun var elev på Brødremenighedens kostskole, der har hun fejret jul efter deres skik. En jul der med hensyn til gaver vel ikke afveg meget fra den jul, der holdtes hjemme på gården. Der er dog visse ting der var anderledes og bør forklares nærmere. Når hun omtaler "Kærlighedsmåltidet" så svarer det nogenlunde til vores Nadver når vi går til alters, blot er anretningen en lille sød bolle og der serveres te til. Det serveredes mens man sidder på kirkesalens bænke, knæfald ved alteret har man ikke.

Bogen „Palmblätter".

Juletræets bredde forneden var ca. 3 meter i diameter.

Marie var min Bedstefars søster, hun var født her på gården i Mølmark den 10. november 1861, hendes far Peter Andersen var også født her på gården i Mølmark den 29. juni 1825. Han giftede sig den 8. september 1857, med mejerske Marie Thomsen fra Nodre Feddersbøl ude syd for Tønder, hun var født den 17 februar 1827. Det var på den tid ikke

helt almindeligt at en bonde tog en pige til kone så langt borte fra. Det var mere skik og sædvane at det var en gårdmandsdatter fra egnen ja og tilmed gerne ud af samme slægt. Studerer man således de forskellige slægtstavler her fra egnen, da ser man at bønderne på Broagerland er ud af en stor familie.
Men det der tiltalte Oldefar, ja måske var han blevet forelsket, thi efter hvad der er blevet mig fortalt, var hun en utrolig køn pige. Desværre findes der kun en tegning af hende. En anden ting, der ganske givet har spillet en lige så stor rolle, var at hun havde en uddannelse som mejerske. Oldefar ejede nemlig et flot og nyt mejeri her på gården, hvor smørkernen blev drevet ved hjælp af en hestegang. Gården nedbrændte nemlig i 1850 og blev opført som en firlænget stråtækt gård, hvor der i en af længerne blev opført som før omtalt et mejeri. En byggestil der var anderledes end de gamle sundevedgårde, de havde som regel kun en lang længe.

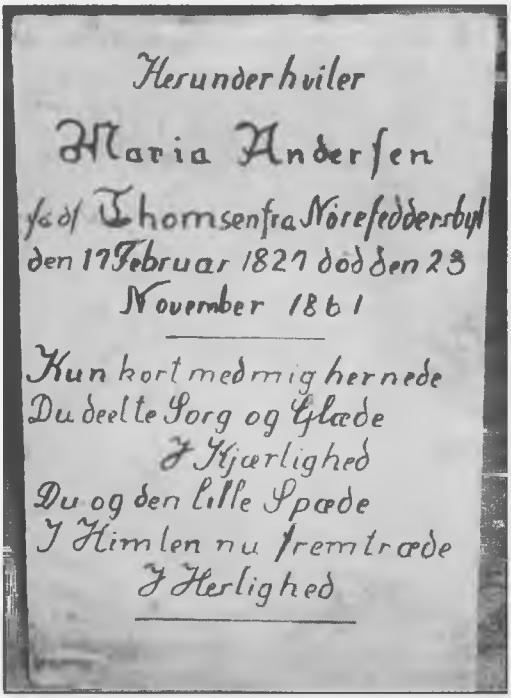
Herunder hviler
Maria Andersen
født Thomsen fra Nørreseddersbøl
den 17 Februar 1827 død den 23
November 1861
Kun kort med mig her nede
Du deelte Sorg og Glæde
I Kjærlighed
Du og den lille Spæde
I Himlen nu fremtræde
I Herlighed

Gravstenen over Maries mor Maria Andersen født Thomsen. Verset antyder at Marie ikke ville kunne leve, det lykkedes dog.

Marie's fødsel gik ikke som den skulle, den 23. november dør Maries mor på grund af barselsfeber, en tragedie der på den tid ikke var helt usædvanlig, hun bliver begravet på Broager kirkegård, hendes gravsten er med dansk tekst, som det fremgår af billedet, men herom senere.
En bondegård, for ikke at glemme bonden selv, kunne normalt på den tid ikke drives uden en kone, hun skulle jo stå for alle de gøremål der var på den tid, for at nævne nogle, der var slagtning, syltning, bagning, storvask, vævning, kartning og spinden af uld, fremstilling af smør og ost, dyrkning af grøntsager i "æ kålgåe", for at nævne nogle. Alene madlavning til gårdens folkehold der på den tid var på syv karle og piger. I høsten og de andre travle tider på gården var der endnu flere. Der var således en masse gøremål, arbejde der som regel blev udført uden hjælp af tekniske redskaber som vi kender i dag. De fleste madvarer avlede eller opdrættede man jo på gården.

Man var selvforsynende med mange ting. Det gav meget arbejde, men de var også mange om arbejdet.
Af samme grund gifter oldefar sig igen, men denne gang helt efter spillets regler, det bliver hans kusine Juliane Auguste Ehnstedt født den 25 december 1821 datter af købmand og kroejer Jens Chr. Ehnstedt (Centralhotellet) i Broager og Auguste født Clausen fra Broager mølle. Der var 18 børn i det ægteskab, så der var stort udvalg idet 12 af dem var piger. En af dem var Henriette der var gift med guldsmed G. Jensen i Sønderborg, hun bliver omtalt i brevet som Marie's tante der giver de flotte øreringe.
De bliver gift den 18. februar 1863. De to børn , hvad der fremgår af brevet, kalder deres stedmor for deres mor, men hvorfor bliver Marie sendt på kost-

Peter Andersen, Juliane Andersen, (gift 18.2.1863) , med børnene Peter Andersen og Marie Andersen.

skole? Forklaringen ligger vel i dag ikke ligefor. Men min forklaring er at ved giftermålet med sin kusine bliver deres tilhørsforhold nu til det nationale hjemmetyske eller som man hellere ville udtrykke det på den tid, nemlig de var Slesvig – Holstenere, en indstilling der på den tid ikke vakte større postyr, det var jo før Køllertiden. Det var heller ikke usædvanligt at sende sine børn på kostskole for at lære at tale og skrive tysk. Deres kristne tro har sikkert også været med til at vælge Brødremenighedens Kostskole, en skole der netop lagde megen vægt på disse to fag. Forældrene har villet give Marie en god skolegang, selvom det var dyrt. Skolen havde elever fra andre lande, på det hold Marie var på, var der 5 norske piger, 2 piger fra London og 9 elever fra det lokale opland, de øvrige var fra Slesvig, 19 i alt.
Marie bliver konfirmeret, vender hjem for at fortsætte sin uddannelse til en fremtid som frue og husmor. Hun får plads i huset hos sin bedstemor Adelheit Andersen født Clausen, hun boede på gårdens aftægt, huset ligger der stadig Vestergade nr. 35. Det indebar vel også at hun lærte en møllersvend på Broager mølle at kende. Hun bliver gift med sin møllersvend på Broager mølle Magnus Poul Thomsen den 5. november 1886. De overtager en vindmølle i Ravsted, og i 1888 fødes Emma Marie. I 1890 bliver Marie syg og dør den 4 juni og bliver begravet på Broager Kirkegård i familiegravstedet. Ved den lejlighed bliver Marie's mors gravsten på familiegravstedet erstattet med tysk indskrift, som før omtalt, tiderne har nu forandret sig. Da Møller Magnus Paul Thomsen er hjemmetysker, er det for ham naturligt at gravstenene forsynes med tysk tekst.
Marie bliver således kun godt 28 år, da hun dør. Hendes datter Emma Marie bliver gift med en købmand i Flensborg Johannes Tüxen, den familie er nu en del af vores tyske familie.
Se det var de tanker jeg fik da jeg læste brevet, det giver et lille indblik i sønderjysk lokalhistorie, en historie der ofte er svær at forstå for tilflyttere, men slige tildragelser er ikke helt fremmed for de fleste sønderjyske familier.

Grænsevagt på Broagerland i vinteren 1946-47

Et ophold i et sommerhus i Rendbjerg i foråret 2000, fik minderne frem hos Jørn Thun Christiansen, Randers. For over 53 år siden havde han nemlig været grænsevagt i området, og da var han soldat nr. 59, 19. bat. 2. kompagni, årgang 1946. Her er hans beretning fra isvinteren, lige efter anden verdenskrigs afslutning.

Et kompagni soldater fra Vordingborg Kaserne blev i efteråret 1946 sendt til Sønderjylland på bevogtningsopgaver langs Flensborg Fjord. Som krigere var vi ikke meget værd. Vi var blevet indkaldt i foråret 1946 og blev hurtigt sendt til bevogtning af østtyske flygtninge ved Karrebæksminde ved Næstved. Det var lejre, der var omgivet af pigtrådshegn, og der var udgangsforbud for flygtningene.

Hovedkvarteret i Sønderjylland lå i Rinkenæs. Det var en gammel baraklejr midt i byen. Herfra blev soldaterne sendt på bevogtningsopgaver i 3 døgn ad gangen ved vagthytter, der lå i Sønderhav, Alnor, Sandager, Rendbjerg og Brunsnæs.

Vagthold til parade med gendarm.

Det var mindst eftertragtet at skulle på vagt i Rendbjerg og Brunsnæs, men det er alligevel derfra, jeg har flest minder fra dengang. Et af de store indtryk, jeg

fik dengang, var transporten til Broagerland med den mærkelige færge fra Alnor til Egernsund. den kædetrukne færge kunne i vore dage have været en stor turistattraktion.
Min første vagt gik til Brunsnæs. På køreturen dertil kunne vi se Broager Kirke på lang afstand. Ved kirkens mur fik vi en oplevelse, som jeg stadig husker. Vi gjorde nemlig holdt ved kirkegårdsmuren, og da pausen var forbi, blev vi kommanderet op i lastbilen for at køre videre. da vi havde kørt et stykke vej, melder en af mine kammerater pludselig til korporalen, at han havde glemt sit gevær ved muren. Korporalen skælder ham gevaldigt ud, og lastbilen kører tilbage efter geværet. Soldaten fik nogle ekstra vagter som straf.
Brunsnæs var på den tid af året et trist og øde sted. Der var ikke mange beboere og kun få huse. En vagt langs fjorden var delt i 2 timers vagt og 4 timers hvile. Vi skulle gå 1 time mod Rendbjerg, hvor vi skulle møde en kollega og udveksle skriftlig besked. Så gik turen tilbage igen.
Det var trist at gå vagt en mørk efterårsnat ved fjorden. Der var lerskrænter, høje træer og lav bevoksning helt ned til vandet. Den første vagt, jeg havde ved Brunsnæs, glemmer jeg aldrig. Den gik fra kl. 24 til kl. 2. Jeg så syner, hørte f.eks. åreslag i fjorden og var ret så bange. Sandheden er, at vi i det ½ år, jeg var på vagt ved grænsen aldrig så en grænseoverløber.
Vi delte vagten med de blå gendarmer fra Grænsegendarmeriet. De havde i mange år fungeret langs den dansk/tyske grænse fra øst til vest. Det var flinke mennesker, der hjalp os soldater på bedste måde. De havde stor erfaring med lokalområdet, hvor mange af dem havde bopæl.
Det blev vinter, rigtig vinter med 20 graders frost, og vi frøs gevaldigt ude i de små vagthytter (barakker) langs fjorden. Våde brunkul gav mere røg end

Vinterlandskab ved Brunsnæs med den islagte fjord.

varme, og traveturen langs fjorden på 2 timer gav heller ikke varme i kroppen. Flensborg Fjord frøs til, og vi kunne gå langt ud på fjorden mod den tyske side. Da der faldt megen sne på visse tidspunkter, havde vi stort besvær med transporten til vagthytterne, og vi måtte slæbe proviant og brændsel på ryggen. Der blev mangel på brændsel, og hvad gjorde vi så ? - lidt varme skulle vi jo have. Mange af fjordens bundgarnsfiskere havde ikke fået deres bundgarnspæle op for vinteren, og her så vi så muligheden for at få varme i ovnen. Vi fik fat i en brændesav, og alt det, der stak op over isen, savede vi af og brugte som brændsel. Vi fik senere en regning fra fiskerne og en reprimande fra kompagnichefen.

Ud på isen efter varme.

Vartegnet for Broagerland var dengang teglværkernes høje skorstene. Der var mange i 1946. Teglværkerne var den største indtægtskilde for folkene i de små bysamfund, men det var hårdt og slidsomt arbejde for de mænd og kvinder, der var teglværksarbejdere. Vi havde ikke megen forbindelse med den lokale befolkning.

Jeg husker nytårsaften 1946/47. Det var meget koldt, og der var falden en masse sne i Brunsnæs. Den aften blev vi 5-6 soldater inviteret hjem til en lokal familie på nogle glas grog og en håndfuld varme. Der var ikke meget grænsevagt den nytårsnat, og vi vidste at inspektionen udeblev, da vejene var ufremkommelige. Vinteren gik på hæld og foråret nærmede sig. Vi skulle tilbage til Vordingborg, hvorfra vi blev hjemsendt med mange gode minder fra vores soldatertid i det sønderjydske.

Jørn Thun Christiansen, Randers

Dilettantopførslerne i Broager under Fremmedherredømmet

Nedskrevet af Gdr. Andreas Thomsen, Skodsbøl i November 1948

Dansk Skuespil i Nordslesvig under Fremmedherredømmet (belyst i R. Nijendams Bog "Det danske Teaters Vilkaar i Nordslesvig 1864-1914) var udsat for alle de Chikaner, som tysk Tvangspolitik saa enestaaende var i Stand til at benytte. Talrige er de Forbud, forbundet med Udvisninger - endogsaa af kongelige Skuespillere - der fandt Sted.

Den sidste Teaterdirektør, der fik lov til at opføre dansk Skuespil i Nordslesvig, var W. Petersen, hvis sidste Turné var med "Børsbaronen", som samlede fuldt Hus, især paa Landet. Den kom ogsaa her til Broager, hvor daværende Kroejer Peter Tychsen havde Teaterbevilling. Selskabet var kommet, og Salen fyldt til sidste Plads, da der indløb Telegram fra Landraaden, der forbød Forestillingen. Daværende Herredsfoged Chr. Hansen fra Broager var til Stede som Tilskuer, men dette til Trods maatte Opførelsen aflyses og Publikum have Pengene tilbagebetalt. Dette var den sidste Face for dansk Skuespil i Broager i Tyskertiden. Dagen efter opførte samme Selskab samme Stykke i Sønderborg, uden at der blev lagt Hindringer i Vejen. Dette var vistnok sidst i 1880'erne. Det skal i denne Forbindelse nævnes, at Peter Tychsen blev indkaldt til Landraaden medbringende sin med 700 Mark betalte livsvarige Teaterbevilling. Der blev sagt ham, at Bevillingen skulle indsendes til Regeringen i Slesvig til Paategning. Han hverken saa eller hørte noget til den siden. Det var simpelthen Tyveri foretaget af de tyske Myndigheder.
For nu at raade lidt Bod paa den Mangel, der opstod, begyndtes der med Dilettantforestillinger. Det var Smaastykker, der ogsaa fik Lov at opføres offentligt i nogle Aar. Ved en saadan Ansøgning om Lov til offentlig Opførelse, forlangte daværende Amtsforstander H.Hansen, Midtskov at der ogsaa skulde opføres et tysk Stykke samtidig. Programmet skulde indsendes til Godkendelse. Dette skete, og da der foruden det danske Stykke ogsaa figurerede et tysk, blev det godkendt. Aftenen kom, og Bænkene var tæt besat, især af herværende Hjemmetyskere. Tæppet gik op, og det danske Stykke gik over Scenen, men saa kom Overraskelsen: Da Tæppet gik for det tyske Stykke, lød der ikke et Ord, Stykket var en Pantomime.
Efter dette Mellemspil vilde fornyet Ansøgning om offentlige Opførsler ganske selvfølgeligt ikke blive bevilliget, og saa var det at Sangforeningen "Harmonien" tog Sagen i Hænde.
Foreningsretten var ret omfattende: det var tilladt at indføre Gæster i Foreningerne, og paa den Basis var det, der blev arbejdet videre, og Dilettantforestillingerne tog mere og mere fast Form.

Der opførtes i 90'erne mest de Hostrupske Stykker. "Feriegæster", "Genboerne", "Tordenvejr" og flere, og disse Opførelser med efterfølgende Bal blev efterhaanden det absolut dominerende i Forlystelseshavet paa Broagerland.
Daværende Lærer Iversen, Iller,(Red.:Hans historie er beskrevet af Inge Adriansen og Magda Nyberg i Broagerland nr VIII. Side 112,i artiklen Bibelhistorie på sundevedmål). Han var den egentlige Leder, ret snart udviklede Sagen sig saaledes, at en fast Flok af paa Egnen bosatte Folk Aar efter andet overtog Hovedrollerne, der fordeltes saadan, at de enkelte Roller blev udført af den, der bedst egnede sig for denne.
Indtil om ved Aarhundredeskiftet var disse Forestillinger foregaaet paa løse Brædder og under meget primitive Forhold, men paa dette Tidspunkt blev der bygget en større Sal med fast Scene paa det nydøbte "Centralhotel", og Foreningen flyttede derhen. Samme Aar holdt "Harmonien" 50 Aars Jubilæum. og dette skulde fejres med Opførelse af et Stykke, og det besluttedes at opføre "Elverhøj".
Paa det Tidspunkt var det forlængst gaaet op for Dilettanterne, at der laa en Mission i dette Arbejde, det var ikke mere kun Formaalet at underholde Befolkningen en enkelt Aften, men meget mere at søge at udbrede Kendskabet til dansk dramatisk Litteratur og - saa godt det nu lod sig gøre - ogsaa til det danske Sprog. Man gik i Gang med "Elverhøj", og da Foreningen var ret velhavende, blev det efter Omstændighederne ofret meget paa Udstyret. En herværende Maler viste sig som en meget dygtig Decorationsmaler og Regissør: der blev f.eks. anskaffet Taagetæpper til Elverpigernes Dans, til Indøvelse af Menuetten blev engageret en Danselærer fra Pløn (samme var snobbet nok til at præsentere sig, som den der til daglig underviste de Kejserlige Prinser, naar de opholdt sig paa Lystslottet i Pløn). Men mange Forhold maatte tages i Betragtning: "Danmark" blev til "Landet" og "Kongen" til "Drotten" baade Tekst og Melodi til Kongesangen omskrevet. Man valgte Melodien "Heil dir im Siegerkranz" (God save the king). Kong Christian den IV blev dog kopieret saa godt som det lod sig gøre.
Resultatet af disse Ændringer var da ogsaa, at da Forestillingen (der overværedes af baade Gendarm og Amtsforstander) var endt, sagde Amtsforstanderen til Gendarmen: "Der var da ingen Politik i det Stykke".
"Elverhøj" blev en absolut Sukces for Dilettanterne. Fra den Tid blev det fremtidig Tradition, at der om Efteraaret opførtes en Eenakter for Foreningens Medlemmer. Et Stykke, der vandt stort Bifald var Gustav Wied's "Skærmydsler". Henimod Foraaret opførtes et Helaftensstykke og her kan af Opførsler nævnes: "Eva", "Eventyr paa Fodrejsen", "Gøngehøvdingen", "Ambrosius", "Svend Dyrings Hus", "En Fallit", "Gildet paa Solhaug" og flere. Af disse Stykker var det afgjort Svend Dyrings Hus, der tog Téten, og det opførtes hveranden Aften i 14 Dage og var vel nok besøgt af henimod 3000 Mennesker. Heroverfor staar Gildet paa Solhaug, som ikke i den Grad vandt Publikums Tilslutning. Ibsens noget knudrede Sprog gik vel nok den efterhaanden med dansk afvænnede Befolkning noget over Hovedet.

I anledning af Sangforeningens 50 års jubilæum opførtes i S. Clausen nye teatersal på Centralhotellet fredag den 12 februar 1904 : Elverhøj.
Som offentlig forestilling opføres samme forestilling søndag den 14, tirsdag den 16 og onsdag den 17 februar 1904, hvor ca. 900 personer overværede de offentlige forestillinger. Forestillingen gentoges endnu engang den 13 marts 1904 , hvor ca. 300 personer var tilstede
I annoncen i Flensborg Avis kaldes skuespillet Operette. Christian den IV. kaldes Drotten og programmet og plakaterne slutter med disse ord: Da sangforeningen i år fejrer sit 50 års jubilæum har den ikke sparet tid eller møje og ikke skyet udgifter for at kunne byde en behagelig aften.

Personerne i Elverhøj udførtes af følgende:

Drotten:	*Jens Christensen.*
Erik Walkendorf:	*C.H Clausen.*
Elisabeth:	*Frøken M.Nissen.*
Ebbesen:	*Christian Petersen.*
Flemming:	*Andreas Thomsen.*
Rud:	*H. Petersen.*
Karen:	*Frøken C. Petersen.*
Agnete:	*Iversen*
Bjørn Olufsen:	*Christian Hollensen.*
Mogens:	*E. Clausen.*

På billedet ses 7 af disse amatører, det har ikke været muligt at bestemme den enkelte, så det er op til den enkelte læser at eventuelt genkende nogen.

Gildet på Solhaug. Fra venstre: Andreas Thomsen, Dodde Thomsen, fru Tychsen, 2 ubekendte.

Foruden Teaterforestillingerne dyrkedes Sangen, ledet af førnævnte Lærer Iversen. Denne gik endog saa vidt, at han lod indøve en Opera Olaf Trygvason af Grieg, denne kom dog ikke til Opførelse.
Overskuddet gik til "veldædigt Øjemed" og da til den saakaldte Borgerhjemsfond. Der var til denne Fond fortrinsvis fra Dilettantforestillingerne samlet en ret betydelig Kapital. Fonden forsvandt i Selskab med den tyske Mark.
Broager Dilettanterne fik i Tidens Løb en vis Anseelse og Folk fra saa godt som hele Nordslesvig taltes blandt Tilskuerne. Da Krigen brød ud i 1914 var det Slut med Komedien, men mange af de ældre husker endnu med hvor store Forventninger disse Aftener var imødeset. Hele Udviklingen viste, at der var en stærk Trang i Befolkningen efter at se og høre danske Skuespil.
Der kunde fortælles mange, mest fornøjelige Træk fra den Tid. Jeg skal blot gengive et Par Stykker foruden de omtalte Omskrivninger i "Elverhøj": Det hændte, at Stykket næppe fyldte Aftenen, og da Foreningen altid engagerede ret stort Orkester (Bauer fra Flensborg) blev der da indlagt nogle koncertnumre. Lærer Iversen havde for at hytte sit Skind som tysk Lærer først paa Programmet sat "Gott erhalte Franz den Kaiser" (Melodi: Gud velsigne Danmarks Rige). Der blev især fra Damernes Side protesteret energisk, ja de nægtede pure at optræde. Der maatte mange og lange Overtalelser til før Sagen gik i Orden. Under Opførslen af "Svend Dyrings Hus" lød der en for Dilettanterne uforstaaelig højlydt Latter fra Salen. Forestillingen var lige paa Nippet til at vælte. Først bagefter blev det bekendt, at en den Gang ret kendt Mand i Byen var mødt til Forestillingen i en noget bedugget Tilstand, og han tænkte derfor højt. Hans Ord lød: "Min er slem, men hun er værre". Det var selvfølgelig den strenge Stedmoder, det gjaldt.
Det kan synes underligt, at Tyskerne lod disse Opførsler passere gennem hele Køllerperioden, men dertil er at sige, at ogsaa Hjemmetyskerne var medlemmer af Foreningen "Harmonien" og absolut ikke vilde give Afkald paa disse Aftener, heller ikke de (dansktalende, som de er) havde noget bedre at gaa efter. Desuden, da Foreningen var ret eksklusivt opbygget, var det muligt gennem hele denne Periode at beholde en Tysker som Formand. Han blev med velberaadet hu altid genvalgt, og Foreningen var derigennem garderet mod tysk cikane.

Gårdejer Andreas Thomsen Skodsbøl.
Født den 20.juli 1875 i Skodsbøl som søn af gårdejer Thomas Thomsen. Var på Lyngby Landbrugsskole 1893 - 94. Fik efter sin Hjemkomst en lang række offentlige hverv og tillidsposter. Medlem af kommunerådet for Skodsbøl i 3 perioder, medlem af sogneudvalget 1920 - 22, derefter medlem af Broager sogneråd 1922 - 29. Formand for Broager andelsmejeri 1914 - 24. Kirkeældste for Broager Kirke i en lang årrække. Sekretær i Den sundevedske Landboforening. Medlem af Broager Spare- og Lånekasses tilsynsråd fra 1914 _ 1933. Direktør 1933- 1954. Blev i 1926 Ridder af Dannebrog (Broager Spare- og Laanekasse gennem 100 aar).

Fra venstre: Sofie Hansen, Nejs, Chr. Hollensen, Cathrinesminde, Marie Hansen, Nejs, Jens Christensen, Smøl, Jørgen Jensen, Villesholt, ukendt, Dodde og Andreas Thomsen, Skodsbøl.

Som en fremmed fugl

Historien bag en gravsten på Broager kirkegård.

Gregori Kalinovski, Smøl født den 13/11 1884 i Minsk, død den 7/1 1953 og nedenunder hans samlever i mange år. Emilie Buus, født den 23/5 1900, død den 5/2 1988. (Emilie Buus var født i Ukraine). Sådan er teksten på en nu fredet gravsten på den nye kirkegård, desuden er gravstenen forneden forsynet med en kort indskrift:

Jeg er kommet som fuglen i luften
Jeg har mistet min flok
Jeg hviler her i fremmed jord.

Det er i al korthed den indskrift stenen har, en indskrift der var skrevet af Gregori Kalinovski på russisk hans modersmål, på russisk rimer det, men han fik det oversat til dansk. Russisk kunne han både skrive og tale, skønt han kun gik i skole i få år, det danske fik han derimod aldrig rigtig lært . Han brugte som regel det tyske sprog, det sprog talte Buusfamilien, de var Volgatyskere, det vil sige de kom fra den Volgatyske republik under Sovjetunionen. Det var oprindelig tyske bønder som kejserinde Katharina den Anden i 1763 havde indført til stedet med det formål, at de skulle opdyrke den ukrainske steppe. De beholdt deres tyske sprog op gennem tiderne, således talte Emilie's mor kun tysk, hvorimod faderen også kunne russisk.
Der hører en længere historie til disse to menneskers skæbne, og hvordan de to endte deres dage med at blive begravet på Broager kirkegård. De kom jo begge to fra Rusland, om ikke det var fra samme egn. Gregori Kalinovski var født på en bondegård i nærheden af byen Minsk, hvor han vokser op under Tsarregimet. Han gifter sig og får sin egen gård, sammen med sin kone får han 3 børn, 2 drenge og en pige, så alt er jo såre godt. Så bryder den første verdenskrig ud, og han bliver indkaldt som soldat, hvor han hurtigt blev sendt til fronten. Her bliver han taget som krigsfange sammen med ca. 150.000 andre russiske soldater. De bliver sendt til fangelejre i Polen, hvor de levede under kummerlige forhold, med en uhyre sparsom kost. Dette forhold kunne ikke vare ved. Det tyske landbrug manglede arbejdskraft, så der blev taget den beslutning at sende krigsfangerne ud på bøndergårdene som billig arbejdskraft. De blev gerne indkvarteret i små grupper i de enkelte landsbyer med opsyn af en ældre befalingsmand. Det skete også her i Nordslesvig, som jo hørte under Preussen. Det er beskrevet i museumspædagog Inger Adriansen's bog "Ivan fra Odessa". Krigsfanger i Nordslesvig og Danmark 1914 – 20.
Gregori Kalinovski bliver nu sendt til en gård i Gram " Gramgård". Det har sikkert været en dejlig forandring, der var nu god solid bondemad, selvom det ikke var tilladt. Hvad der endnu i højere grad tiltalte ham, det var at arbejde med jord og dyr, han var jo bonde og ikke soldat. Krigen får en ende med Versaillesfreden i 1918. Han kunne nu rejse hjem, men der var jo i mellemtiden sket en revolution derhjemme i Rusland, det kommunistiske Sovjetunion var oprettet. Det følte han sig ikke tryg ved, så han blev her i Sønderjylland, her følte han sig mere sikker. Hans begrundelse for at blive: Man sendte jo kun dem hjem der havde begået ulovligheder, nej det var ikke hans kop te. Han søgte arbejde ved landbruget og fik arbejde på Kværs Ladegård som landarbejder, senere bliver han herskabskusk. Tanken om at vende hjem senere gør, at han først vil spare penge op, men så sker der noget som helt ændrer hans foreløbige planer. På Ladegården bliver der ansat en ung pige ved navn Emilie Buus. De to fandt sammen, hun kom jo også fra Rusland (Ukraine). Hun var sammen med sin familie flygtet fra den gård de ejede. Familien bestod af far og mor og 10 børn, de fire døde dog af kolera under flugten. De flygtede i hestevogn, der var overdækket med en pressenning (prærievogn), med deres ejendele. En enkelt ko tog de med, hvorimod deres "bornholmerur" blev

gravet ned ved ejendommen. De flygtede gennem Hviderusland, hvor de mistede deres ejendele, videre med tog gennem Polen for så endelig at ende i Sønderjylland ved Rise ved Åbenrå, hvor de slog sig ned. Denne flugt fra deres hjemland skyldtes vel både at der i 1918 – 1919 var en uhyre misvækst i det område, så der var en stor hungersnød. Samtidig kom også revolutionen. Her i Rise blev der yderligere født to børn. Senere kommer så Emilies lille pige Helene til verden som Emilie havde født hjemme hos sine forældre i Rise. Helene bliver så opdraget hos sine bedsteforældre, og Emilie vender tilbage til sin plads på Kværs Ladegård, en løsning der ikke var helt ualmindelig på den tid.

Luftfoto af gården i Smøl.

Nu var der endnu mere grund for de to tjenestefolk at spare op. De havde besluttet at holde sammen for eventuelt at købe en lille ejendom. Det var målet. Og i 1932 kunne de så købe en lille ejendom i Smøl, den var på tvangsauktion. Gregori havde sparet 16 000 kroner op, et stort beløb efter den tids normer, ja og det med de små lønninger de fik, men man fik jo både kost og logi på gården. Datteren Helene flytter nu hjem til sin far og mor i Smøl, hvor hun bliver sendt i den tyske skole i Broager. Hendes bedsteforældre på mødrende side var jo af tysk afstamning, bedstemoderen og moderen talte således tysk. Der forestod nu en hård tid, gården var i en meget dårlig stand, der var ingen redskaber eller inventar. Det havde kreditorerne taget som pant, men høsten fik de dog lov til at beholde, her hjalp hans gamle arbejdsgiver på Kværs ladegård ham. Ved flid og sparsommelighed gik det nu langsomt frem-

ad. Høsten på den 12 tønder land store gård blev i de første år klaret med le, og kornet blev tærsket med plejl, men det var nu deres eget, det var de to meget stolte af.

Gregori Kalinovski

Hvordan nu med Gregori's familie hjemme i Minsk. Til at begynde med holdt han forbindelsen vedlige, han sendte undertiden små beløb til familien, men da hans russiske kone døde i 1938 holdt forbindelsen op. Da Gregori dør i 1953 forsøger man at få forbindelse med hans børn i Rusland, det var forgæves. Han havde ellers lige til sin død et ønske om at tage Helene med hjem og vise hende sin fødestavn, det blev aldrig til noget. Han følte sig dog hjemme på gården i Smøl. Han havde sommetider besøg af andre russere der boede i nærheden. De kom også lejlighedsvis sammen med naboerne, Gregori havde således selvbinder sammen med en nabo. Helene mindes især når doktor Dirksens kone, når hun kom på besøg, så snakkede familien sammen på russisk, hun kom nemlig fra Transkaukasien der var en del af Rusland. Hun købte gerne æg og fjerkræ. Emilie's forældre boede nu i Bodum, hvor de havde købt et lille sted. Hun havde jo også 7 søskende, så hun følte sig ikke helt alene.

Helene bliver konfirmeret i Broager kirke, hendes far mente at når man boede i Danmark skulle man følge dansk skik. Der var ellers mødt en katolsk præst samt en nonne fra Sønderborg for at få Helene til at blive katolik, det blev ikke til noget. Gregori holdt på at når man kom fra et fremmed land så skulle man ikke blande sig i politik eller religion, derimod skulle man sørge for ved sit arbejde at ernære sig, så man kunne betale enhver sit, det var hans læresæt-

ning. Han var knyttet til vores danske kirke. De optog også danske skikke. De fejrede jul efter danske traditioner med gåsesteg og risengrød. Helenes opdragelse var streng især efter vores moderne blødsødne opdragelsesteori. Hun hjalp således til med al landbrugsarbejde, som der blev praktiseret på mange små husmandsbrug, Hun var ofte tolk når faderen skulle have noget ordnet og hans danske sprog ikke slog til.

I 1952 bliver gården solgt, og Gregori og Emilie flytter til Bodum i et lille sted som Emilie havde købt, de havde nemlig hver deres egen pengekasse, det holdt de begge stærkt på. Gregori havde svært ved at finde sig tilrette i Bodum, han længtes hjem til gården i Smøl. Året efter dør han 69 år gammel. Han bliver begravet på Broager kirkegård, det sted han følte sig mest hjemme. Han havde forsøgt at få dansk indfødsret inden han døde, men han var i realiteten statsløs, man fik aldrig de papirer der nu engang skal til. Ved den lejlighed fik Emilie dog sit danske statsborgerskab med de rettigheder der fulgte med. Emilie dør i 1988 87 år gammel og bliver også begravet på Broager kirkegård .

Emilie Buus

Og nu står stenen på Broager kirkegård til evig minde om to russiske skæbner med hver sin historie Gregori som indvandrer og statsløs og Emilie som flygtning og senere dansker.

Fortalt af Helene Lausen og skrevet ned af Peter A. Petersen.

Marie Sandbæk

En stout kvinde

Hvad MIDDE SANDBÆK engang fortalte mig.

Marie (Midde) Sandbæk's forældre boede i Egeskov – og der blev Midde født i 1894. Det var et arbejderhjem. Her var vel ikke nød, men smalhals og da Midde var ti år skulle hun ud og tjene, og kom til familien Gregersen i Skeldevig, hun skulle hjælpe til – og – gå i skole. Her var hun i seks år – var blevet konfirmeret – og skulle nu finde en anden plads – hvor der var godt at være. Midde havde fået at vide at der manglede en tjenestepige hos "e Borremands" Skeldemark 17 (senere Jens Møller).

En søndag formiddag gik Midde og hendes far til Skeldemark for at se pladsen an – og blive set an. Det faldt heldigt ud for begge parter, og de var enige om betingelserne, men skulle lige se "e Pichekamme". Det viste sig – at for at komme ind på værelset – skulle man igennem "e kaelkamme"!!!! Da Middes far så det sagde han straks " hæ ska min pich it væ"! På gården kunne man godt se, at det måske ikke lige var sagen for en ung pige – så enden blev at man lovede at flytte døren så der blev adgang fra køkkenet.

Når Midde engang imellem skulle hjem, fik hun lov at gå om søndagen – efter morgenmaden. Hun gik til Egeskov, og når hun igen om aftenen skulle til Skeldemark fulgte hendes far hende på vej – det vil sige de fulgtes ad til Mølmark – til det sidste hus, her blev hendes far stående, medens Midde gik videre, og de råbte engang imellem til hinanden, så lang tid de kunne høre hinanden, først da vendte faderen om og gik hjem til Egeskov. Da Midde var i begyndelsen af tyverne ville hun gerne være sygeplejerske og efter nogle kurser og ekstra skolegang blev hun optaget på diakonissestiftelsen og gennemførte her sin uddannelse. I 1921 søgte hun – og fik arbejde som hjemmesygeplejerske i den private Broager sygehusforening. (Broagerland X side 26)

Midde Sandbæk og Anna Jensen foran hoveddøren til alderdomshjemmet. De boede i mange år i deres egen lejlighed på alderdomshjemmet.

En Hjemmesygeplejerske dengang var mere end navnet står for i dag, hun var også socialhjælper – og rådgiver, her skal nævnes et enkelt eksempel: En nytårsdag – sidst på eftermiddagen kommer hun til et hjem, hvor konen er meget syg og manden har fået for meget brændevin, børnene prøvede at holde varmen ved at komme forskellige ting på komfuret. Efter at have tilset konen spurgte Midde hvad de skulle ha' at spise – det blev der ikke svaret på, og Midde gik så gemmerne igennem og fandt kun lidt brød – og så gik hun i gang. Udenfor vinduerne så hun der stod nogle grønkål, fik dem plukket, vasket og tilberedt, fik fat i noget brænde og fik sat kålen over ilden, tog sin cykel og cyklede til Skodsbøl, hvor hun fik et stykke flæsk af min bedstemor – cyklede igen til Egernsund og lavede maden

færdig. Det blev sent inden familien kunne spise, men de fik "nytårsnarre". Sådan var der mange seje drøje ture på cykel – ofte flere gange samme dag. Om vinteren skete det at hun måtte hentes med heste og slæde. Talrige er de gange hun træt og forfrossen dukkede op derhjemme hos os i Skodsbøl, hun skulle lige have varmen og en god kop kaffe.
En vinteraften i 40'erne bankede det på fordøren, jeg blev sendt ud for at lukke op. Udenfor stod Midde – jeg kunne se der var noget galt – hun kom ind og bedstemor spurgte med det samme: "Vodan æ det da do se'e u'e"! "Dæ hæ væt jen edde mæ ne'e væ æ skov, han prøve o vælt mæ a e cykel, men æ slog ham æ task lich op i æ hoe, å så cykkelt æ så galt æ kunn, - men æ bløv bang – det hæ æ alle prøve fø'. Efter den tid gik hun altid med en totenschlæger i sin taske. I 50'erne tog Midde kørekort og købte en lille bil – en lille Anglia, det gjorde arbejdet meget lettere, jeg mindes hende ofte sige: "næ hvo det æ en lettels"

Midde Sandbæk med sin første bil – en Anglia.

Sidst i 50'erne blev Midde gift med kaptajn Christian Jessen, han var i mange år sognerådsformand for Broager sogn. Hun flyttede til Skodsbøl, og herfra varetog hun endnu nogle år arbejdet som hjemmesygeplejerske, lige til hun gik på pension. Efter giftermålet vedblev mange at kalde hende Midde Sandbæk – andre Midde kaptajn, men som altid en stout, selvstændig kvinde.

Jørgen Thomsen Skodsbøl

På hegnet Midde Sandbæk og Jørgen Thomsen Skodsbøl.

Kroer på Broagerland

Broagerland havde i gamle dage et utal af kroer. De fleste er nu nedlagt eller nedbrudt. De har i dag andre formål. Det gav ideen til denne billedserie, hvor billedet af nogle af de gamle kroer er fulgt op med billeder fra år 2002. Deres egen historie vil senere blive beskrevet. Vi modtager gerne oplysninger eller historier, om de enkelte kroer til arkivet.

Kroen ved Smølled

Den eneste landevejskro på Broagerland, blev drevet sammen med et landbrug, nedlagt i 20erne, da lastbiler og biler og tildels toget overflødiggjorde gamle transportmidler.

Smølled 6.

Skodsbøl kro.

En af de ældste kroer på Broagerland. Der var både landbrug, tobak og spiritusudsalg og kro med værelser til gæster. Der hørte en stor sal til kroen, hvor der kunne danses og festes.

Skodsbølvej 24.

Møllers kro i Egernsund, Sundgade 98

Den lå på Sundgade 76 og der var krostue og en lille købmandshandel, samt lidt jord til. I dag ejer V.V.S. firmaet Matzen huset, kroen og købmanden er nedlagt for længe siden.

Sundgade 98.

Kroen i Smøl

Kroen blev nedlagt i 20erne, men købmanden forsatte indtil 1972. I dag er kroladen og porten fjernet og huset er nu beboelse.

Smøl 18.

Kroen i Iller

Opført i år 1900 af Asmus Møller, nedlagt som Kro 1920. Herefter en butik under Broager Brugs, senere overtaget af Marie Hansen, som havde købmandsbutik til sin død i 1974. Er nu beboelse.

Illervej 28.

Kroen i Gammelgab

Peter Madsen fra Brunsnæs indretter en lille butik og et gæstgiveri ca. 1885. Ifølge Korses Broagerlands Historie, hefte 5 side 150 nedlægges kroen og købmandsbutikken i 1924. I dag beboelse, kun en ring i muren minder om de gamle krotider.

Skeldevej 28

Kroen i Skelde

Skelde kro omtalt i Korse's Broagerlands Historie hefte 2 side 59. Der var både landbrug, kro og købmandsforretning. Jord og landbrug blev solgt fra. I 1946 blev der oprettet et forsamlingshus med sal og scene. Forsamlingshuset er i dag nedlagt.

Midtballe 1.

Kroen i Dynt

Den stråtækte kro brændte i 1924, den lukkede som kro i 1932, dengang jernbanen Skelde – Sottrup blev nedlagt. Broager kommunes første sognerådsformand Peter Jensen drev kroen.

Dyntvej 70.

Set og sket

Ved Karin Flugt Jonasson

2000

Januar:

Broager kirke, nytårsparade. Baptisterne hus i Egernsund solgt. Sonja Mathiasen ny filialchef i Sydbank. Sundeved og Broager biblioteker indgår i et biblioteksforbund. Henrik Ingwersen køber Bykroen. Broagerlands Efterskole indvier idrætshal. Allan Johansen starter murerfirma.

Februar:

Afstemningsfest på Bykroen. Maren Juhl fylder 100 år. Ny leder på Cathrinesminde teglværk, Thomas Lyngby.

Marts:

Bueskytte Per Knudsen vinder bronze i Polen. Forældrekorps starter i Broager. Chr. A. Petersen teglværk leverer specielle mursten til Daimler Benz i Berlin. Egernsund Brugs bliver til Lokal Brugsen. Broager Badminton (Kaj Jensen) valgt til årets forening. Broager Brandværn får ny brandbil. Michael Larsen bliver formand for Broager Spare- og Laanekasse.

April:

Dagplejemødre i aktion mod hundelorte. Kindergarten ændrer legeplads. Mursten fra Matzen teglværk og et relief fra Petersen teglværk til de vestindiske øer. Gundersen Egernsund fejrer 100 års jubilum. Ny tjørn plantet i Brunsnæs. Forretningsfører i Broager Andelsboligforening Kurt Brunnenberger stopper.

Maj:

B.U.I. indvier et nyt klubhus. Parkunderholdning starter. Birte Cornelius udstiller i Broager Spare- og Laanekasse. Spejderne holder kræmmermarked. Brand 2 gange i Skeldekobbel 23. Vibeke Thomsen årets første H.F.

Juni:

Lokalhistorisk forening udflugt til Kobbermøllen. Skoven ved Nejs Bjerg fældes. Mindeplade opsættes ved tjørnen i Brunsnæs. Teglværksspillet Stene for brød opføres. To vindmøller opsat ved Kragesand. Vivian Jessen, Margit Hansen og Finn Jonasson får Dronningens fortjenstmedalje for 25 år i brandværnsorkestret. Broager Garden får ny tamburmester. Broager jagtforening får naturprisen. Købmand Bent Gundersen lukker sin butik.

Juli:

Ringridning. Postbutik åbner i Daglig Brugsen i Egernsund. Børn fra Tjernobyl holder ferie i Broager. Sønderborg Trafikskole åbner en afdeling i Broager.

August:

Ringridning i Brunsnæs. Kommunen overtager Strandhjems bygninger. Ringridning i Skelde. 10 kunstnere skaber landskabskunst ved stranden på Kragesand. Susanne Faurholt åbner frisørsalon på Farverløkke. Zoneterapeut Anker Nielsen lukker. Lone og Ole Søndergård, Laila og Preben Ludvigsen overtager Tobakshuset. Matzen teglværk i Egernsund fylder 250 år.

Oktober:

Bent Have, Dynt har 25 års jubilæum som byrådsmedlem. Garantmøde i Sparekassen.

November:

Bent Poulsen har været ansat på Broager Kommune i 25 år. Broager revy. Kim Teichert blev årets B.U.I.er. Julemarked på Cathrinesminde teglværk. Blomsterbutikken Tusindfryd åbner i Vestergade. Bogen Broagerland XI udkommer. Menighedsrådsvalg i Broager.

December:

Socialminister Henrik Dam Kristensen indvier Værestedet i den gamle posthusbygning i Broager. Medstifter og mangeårig medlem af Lokalhistorisk Forening for Broagerland Hans Heinrich Hüttmann død den 19. december. Æret være hans minde.

2001

Januar:

Jørgen Kåd ansættes som ny organist ved Broager Kirke. Dyrlæge Gert Nielsen bestiger Kilimanjaro i Afrika.

Februar:

10. februar afstemningsfest. Aflastningshjemmet i Rendbjerg fylder 25 år. Borgmester J. Lehmann Petersen fylder 50 år. Søren Gülck bliver formand for turistforeningen.

Marts:

Mette Hansen og Troels Lund-Larsen bliver nyt værtspar på Færgegården i Egernsund. Garantmøde i Sparekassen. Guldkonfirmation i Broager kirke.

April:
Posthuset flytter til Vestergade 27. Musicalen Grease opføres i Broagersalen. Første spadestik tages til opførelsen af seniorfællesskabet på Nejsbjerg.

Maj:
Stefan Klit Søndergård ansættes som hjælpepræst. Helle og Peder Johansen forpagter Broager Lejrskole. Esben og Nanna Ihle åbner butik i Sønderborg. Palle Skov åbner grillbar på Nejsvej.

Juni:
Annelise og Steen Skorstensgård forpagter restaurant Marina Minde i Rendbjerg. Afsløring af planche om den gamle tjørn i Brunsnæs. Håndboldskole for første gang. Forurening af drikkevand i Broager (Benzin). Kirsten Hansen kåret som årets leder. Ringridning i Broager. Peter A. Petersen æresmedlem i Lokalhistorisk Forening for Broagerland.

Juli:
Vivian Jessen overtager salonen Hår Design. Ringovnen tændes på Cathrinesminde. Skelde Brandværn har 60 års jubilæum.

August:
Ringridning i Brunsnæs. Mogens og Henrik Ohlsen Dinsen overtager Q8 tanken. Ringridning i Skelde. Peter Hansen Brunsnæs fylder 100 år. Udbygningen af Marina Minde indvies. Brand på Petersen teglværk ved Nybølnor.

September:
Knud H. Jensen har 25 års jubilæum ved Broager kommune. Messe på Cathrinesminde teglværk.

Oktober:
Broager Brandværns tyroler- og danseorkester giver koncert på Sønderborg teater sammen med trompetisten Per Nielsen. Inge Adriansen afslører maleri af Arne Aabenhus. Maleriet skal hænge på Cathrinesminde teglværk. Rejsegilde på seniorfællesskabet Granly

November:
B.U.I. har 100 års jubilum. Broager revy opføres for 11. gang. Krumbækkens nye sluseport indvies. Henning Kornbeck årets B.U.I.er. Sognepræst Hans Ove Fønsbo død. Kommunevalg.

December:
Møllesø genskabt ved Nejs Møllegård. Børnehuset Spilloppen har kunstudstilling. Flere parkeringspladser ved Brugsen. Åbent hus i „Granly".